चीनमध्ये डॉ. कोटणीस

डॉ. द्वारकानाथ शांताराम कोटणीस हे एक भारतीय डॉक्टर होते, जे जपानविरुद्धच्या युद्धात चिनी लोकांना मदत करण्यासाठी सप्टेंबर १९३८ मध्ये चीनमधील एका वैद्यकीय मोहिमेत सामील झाले. चीनमधील त्यांच्या पाच वर्षांच्या वास्तव्यादरम्यान, त्यांनी हजारो जखमी सैनिक आणि नागरिकांवर उपचार केले. अतिश्रम आणि ढासळत्या प्रकृतीमुळे रणांगणावरच त्यांचा मृत्यू झाला. त्यांनी चीनच्या स्वातंत्र्यासाठी आपल्या प्राणांचे बलिदान दिले. हे पुस्तक डॉ. कोटणीस यांच्या शौर्याला, क्रांतिकारक वृत्तीला आणि आंतरराष्ट्रीयवादी दृष्टिकोनाला आदरांजली वाहते.

चीनमध्ये डॉ. कोटणीस

रूपांतर: झियांगॉन्ग

चित्र: जिन हेडे

मराठी: अश्विनी बर्वे

(मे २०२६)

पहिली आवृत्ती १९८७

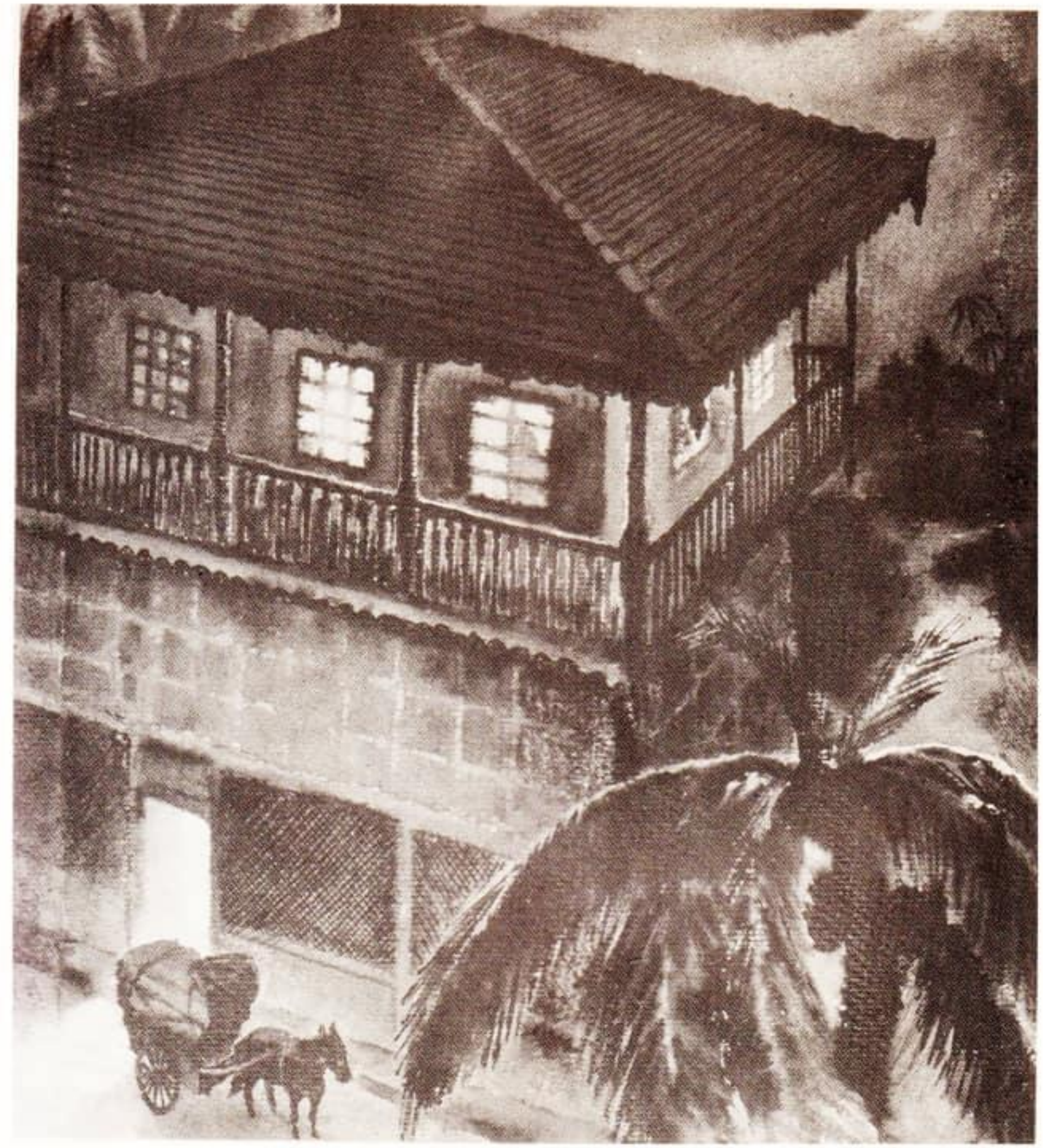
पेपरबॅक: ISBN 0-8351-1899-1

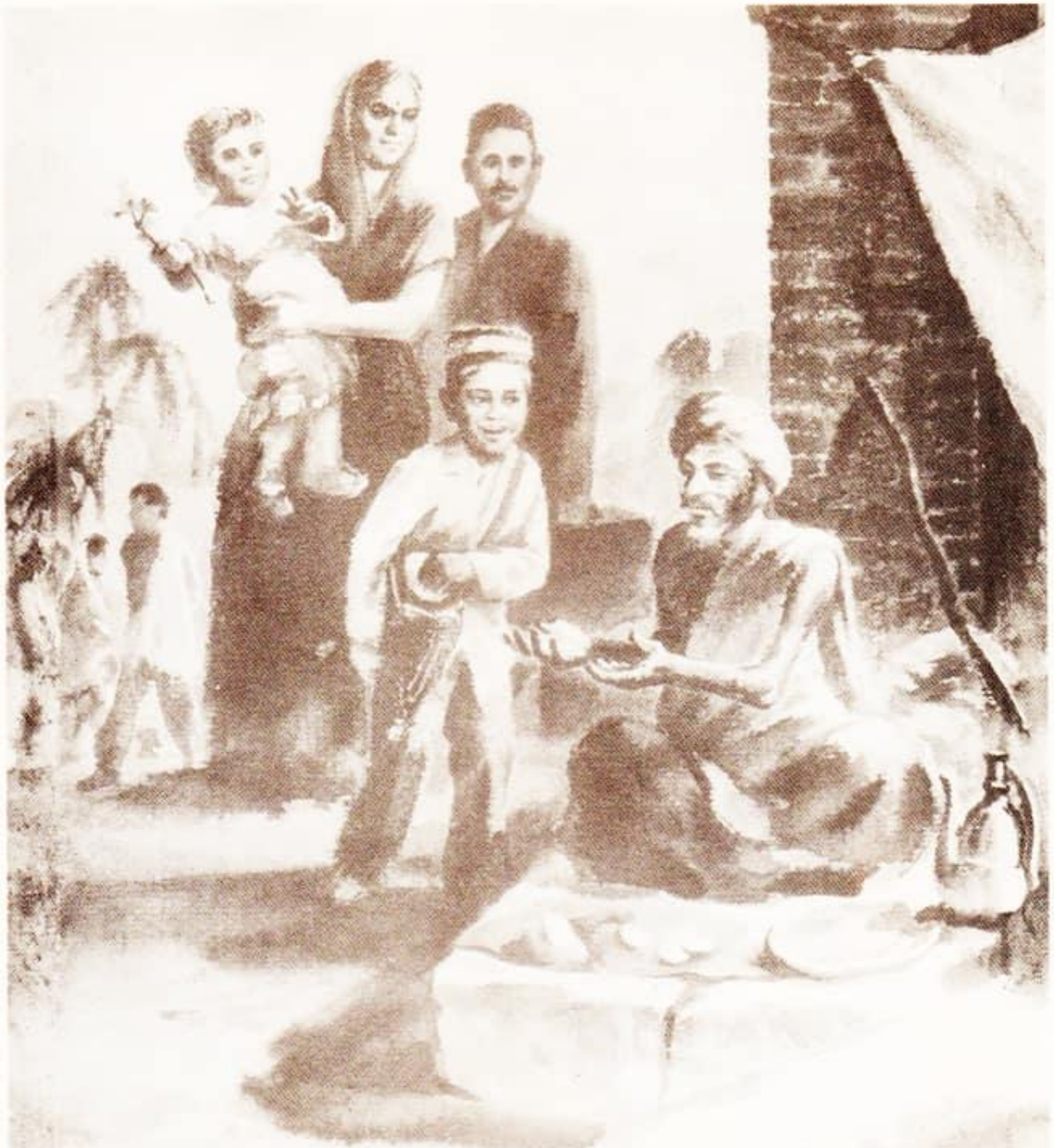
बाईवानझुआंग रोड, बीजिंग, चीन द्वारे प्रकाशित

चायना इंटरनॅशनल बुक ट्रेडिंग कॉर्पोरेशन
(गुओजी शुईडियन), पो. बॉक्स ३९९, बीजिंग, चीन

चीनच्या जनवादी प्रजासत्ताकात मुद्रित

९ ऑक्टोबर १९१० च्या रात्री उशिरा, महाराष्ट्रातील सोलापूर या लहानशा गावात, एका नवजात बाळाच्या रडण्याने रात्रीची शांतता भंग केली आणि द्वारकानाथ शांताराम कोटणीस यांच्या जन्माची घोषणा झाली.

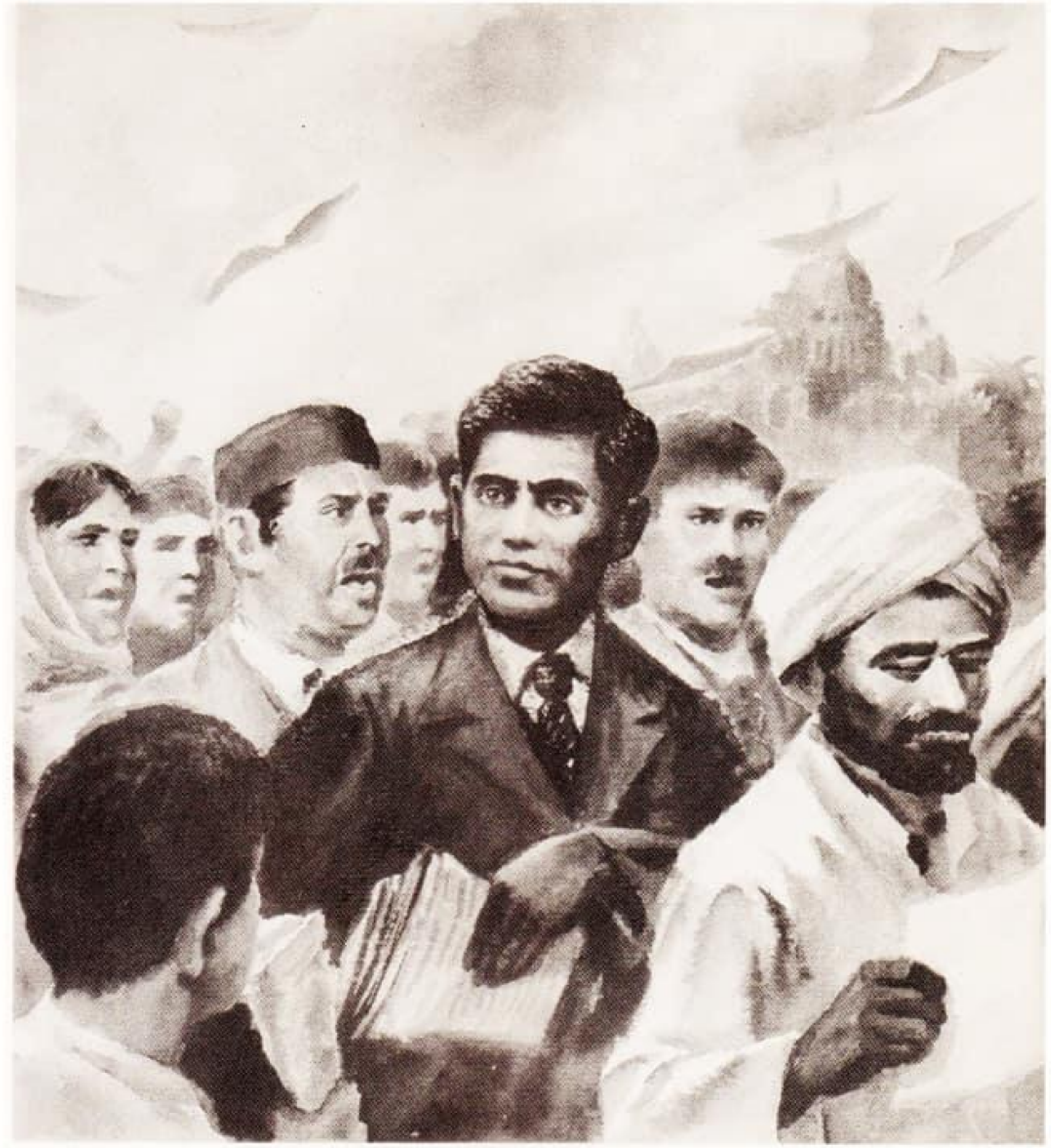
तरुण कोटणीस एका सधन कुटुंबात जन्मले. त्यांचे वडील, शांताराम कोटणीस, एका स्थानिक कापड गिरणीत पर्यवेक्षक होते आणि त्यांची आई एक सुस्वभावी गृहिणी होती. ते दोघेही दयाळू स्वभावाचे होते आणि त्यांनी आपल्या मुलाला गरिबांना मदत करायला शिकवले.

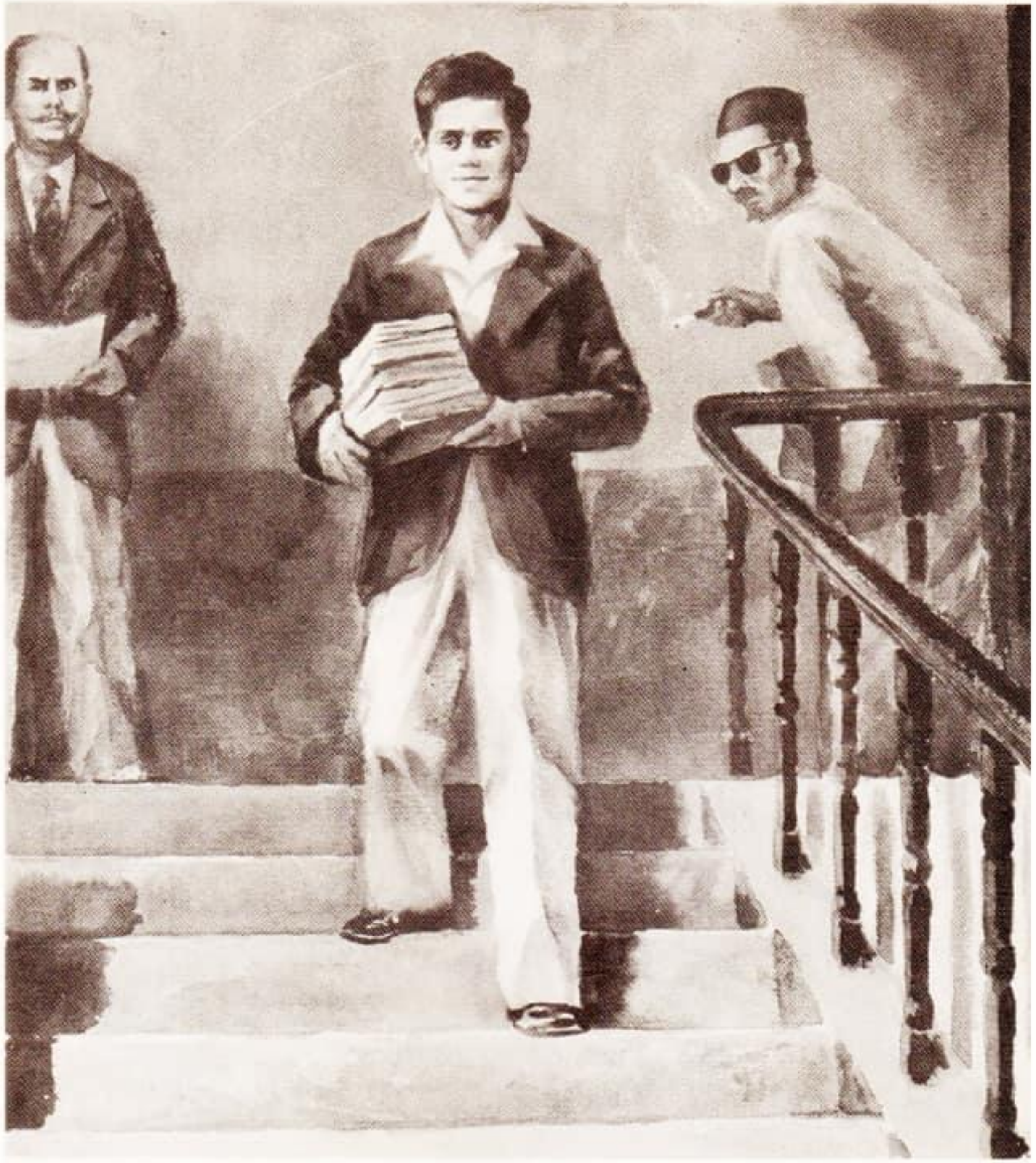
पालकांच्या प्रभावामुळे, कोटणीस यांना इतरांना मदत करण्याची चांगली सवय लागली. एका उन्हाळ्याच्या दिवशी, कोटणीस आणि त्यांचे चुलत भाऊ बाल्कनीत बसले होते, तेव्हा अचानक त्याचा चुलत भाऊ शेजारच्या घराच्या छतावर पडला. क्षणाचाही विचार न करता, कोटणीस यांनी उडी मारली, चुलत भावाचा हात पकडला आणि त्याला छतावरून खाली पडण्यापासून वाचवले.

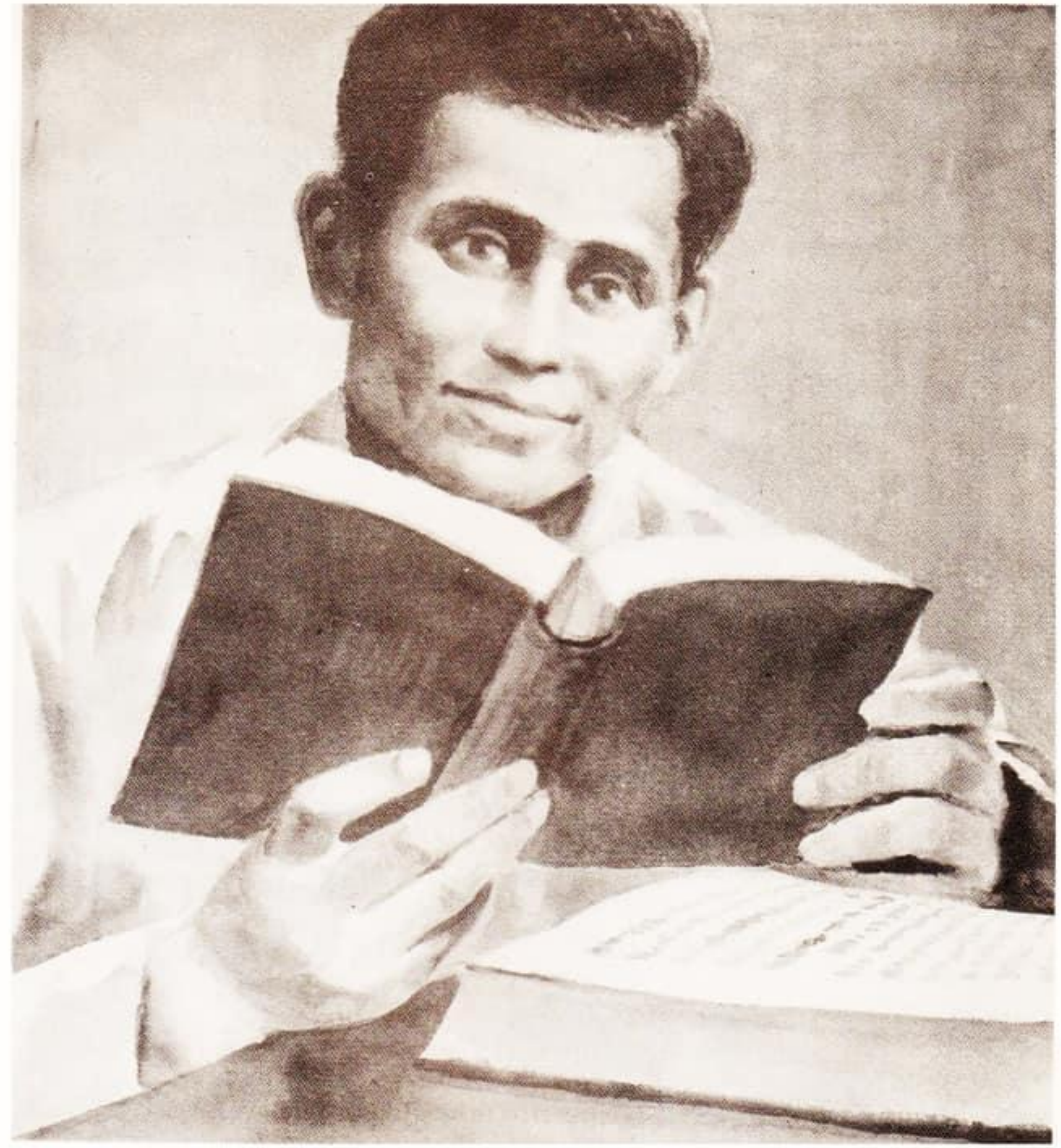
जेव्हा कोटणीस माध्यमिक शाळेत होते, तेव्हा भारतात अजूनही ब्रिटिश वसाहत होती. कोटणीस यांनी महात्मा गांधींनी सुरू केलेल्या असहकार चळवळीला पाठिंबा दिला. तेव्हा ते त्याच्या वडिलांसोबत होते. एक रॅली काढण्यात आली, ज्यात परदेशी कपडे जाळण्यात आले. तेव्हापासून ते कुटुंब फक्त भारतीय हातमागाचे कपडेच घालू लागले.

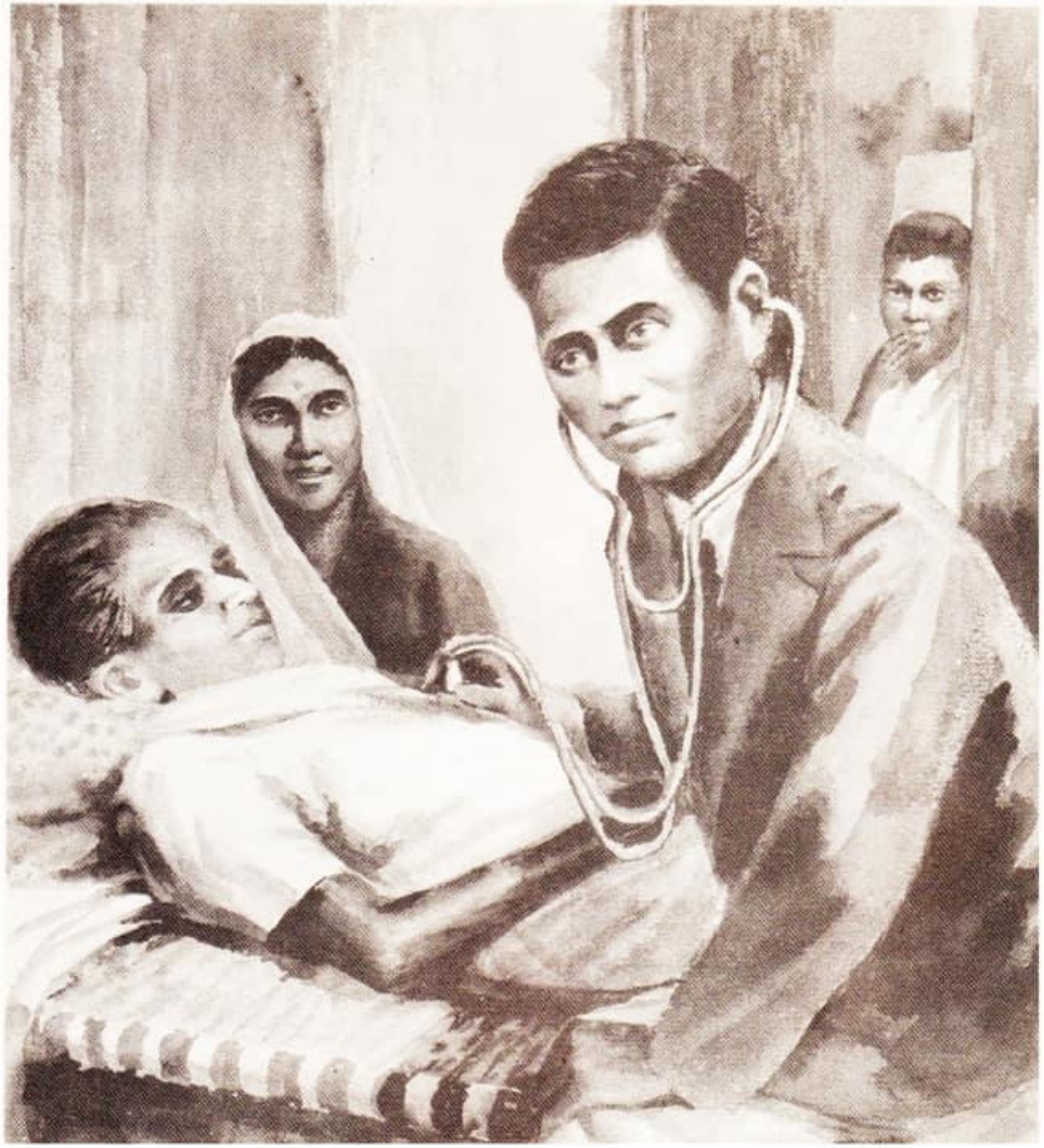
१९३२ मध्ये, ते कॉलेजमध्ये असताना, ब्रिटिशांनी त्यांच्या गावात काही देशभक्तांना ठार मारले. कोटणीस यांचे हृदय क्रोधाने भरले होते. आपल्या सहविद्यार्थ्यांसोबत मिळून, त्यांनी आंदोलन उभारले.

जेव्हा कोटणीस यांनी आपल्या कृत्याबद्दल माफी मागण्यास नकार दिला, तेव्हा त्यांना शाळा सोडण्याचा आदेश देण्यात आला.

त्यानंतर त्यांनी मुंबईतील ग्रँट मेडिकल कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळवला, जिथून ते १९३६ मध्ये पदवीधर झाले. त्यांच्या आई-वडिलांची अपेक्षा होती की त्यांनी लग्न करून संसार थाटावा. मात्र, कोटणीस यांना आपले शिक्षण पुढे चालू ठेवून सर्जन व्हायचे होते.

पदवीनंतर त्यांना तिथेच थांबायला सांगितले गेले आणि ते शरीरशास्त्रज्ञ झाले, जे एक चांगले पद मानले जात होते. पण ते त्यांच्या कामात आनंदी नव्हते; वैद्यकीय उपचारांचा खर्च परवडत नसल्यामुळे गरीब लोक त्यांच्या आजारांनी त्रस्त झालेले पाहून त्याला धक्का बसला. कोटणीस यांनी स्वतःला विचारले, "असे का?"

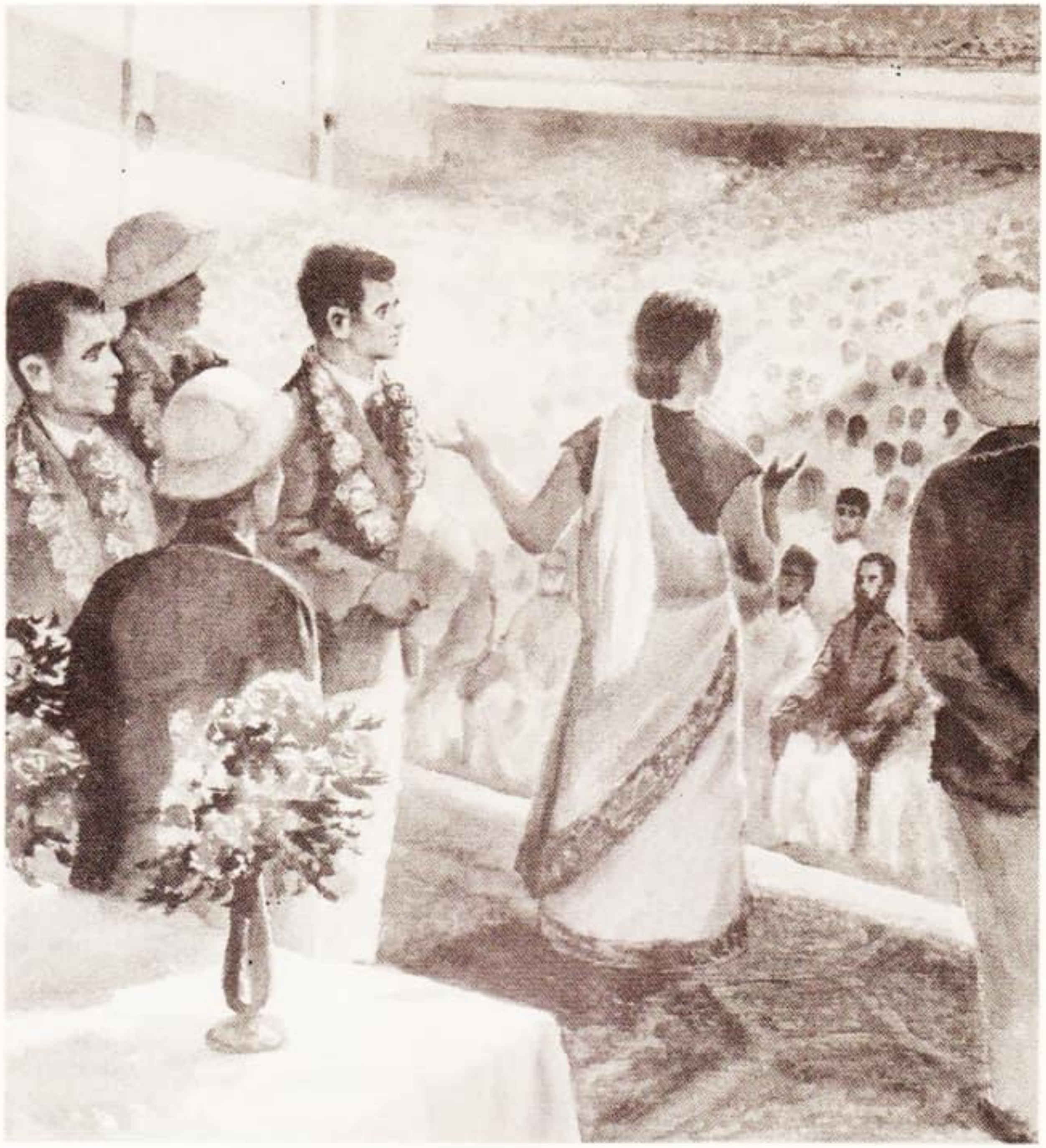
त्याच्या उच्च पदवीसाठीच्या परीक्षेची तारीख जवळ येत होती. पण त्याच वेळी, भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष पंडित जवाहरलाल नेहरूंनी जपानविरोधी युद्धात चिनी लोकांना मदत करण्यासाठी एका वैद्यकीय मोहिमेची घोषणा केली. कोटणीसने आपली बहुप्रतिक्षित परीक्षा न देता 'चीन मदत समिती' मध्ये सामील होण्याचा निर्णय घेतला. मी माझा अर्ज त्यांना पाठवला.

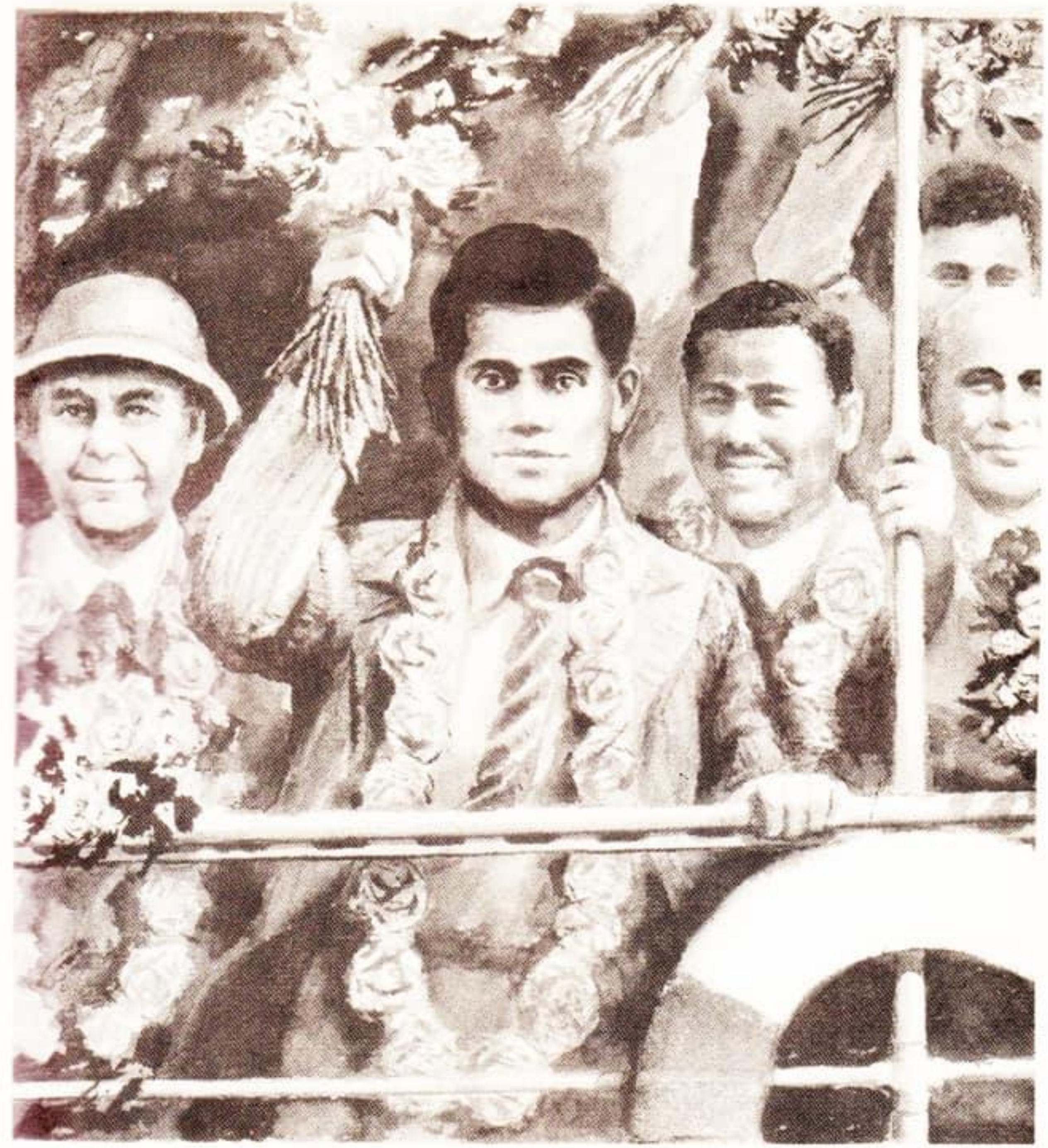
'चीन मदत समिती'च्या अध्यक्षांनी त्याला शांतपणे विचार करण्याचा सल्ला दिला, कारण चीनला जाणे म्हणजे जीव धोक्यात घालणे आणि उच्च शिक्षण सोडून देणे होते. कोटणीस यांनी गंभीरपणे उत्तर दिले: "हा माझा स्वतःचा निर्णय आहे," आणि त्यानंतर त्याला मोहिमेत स्वीकारण्यात आले.

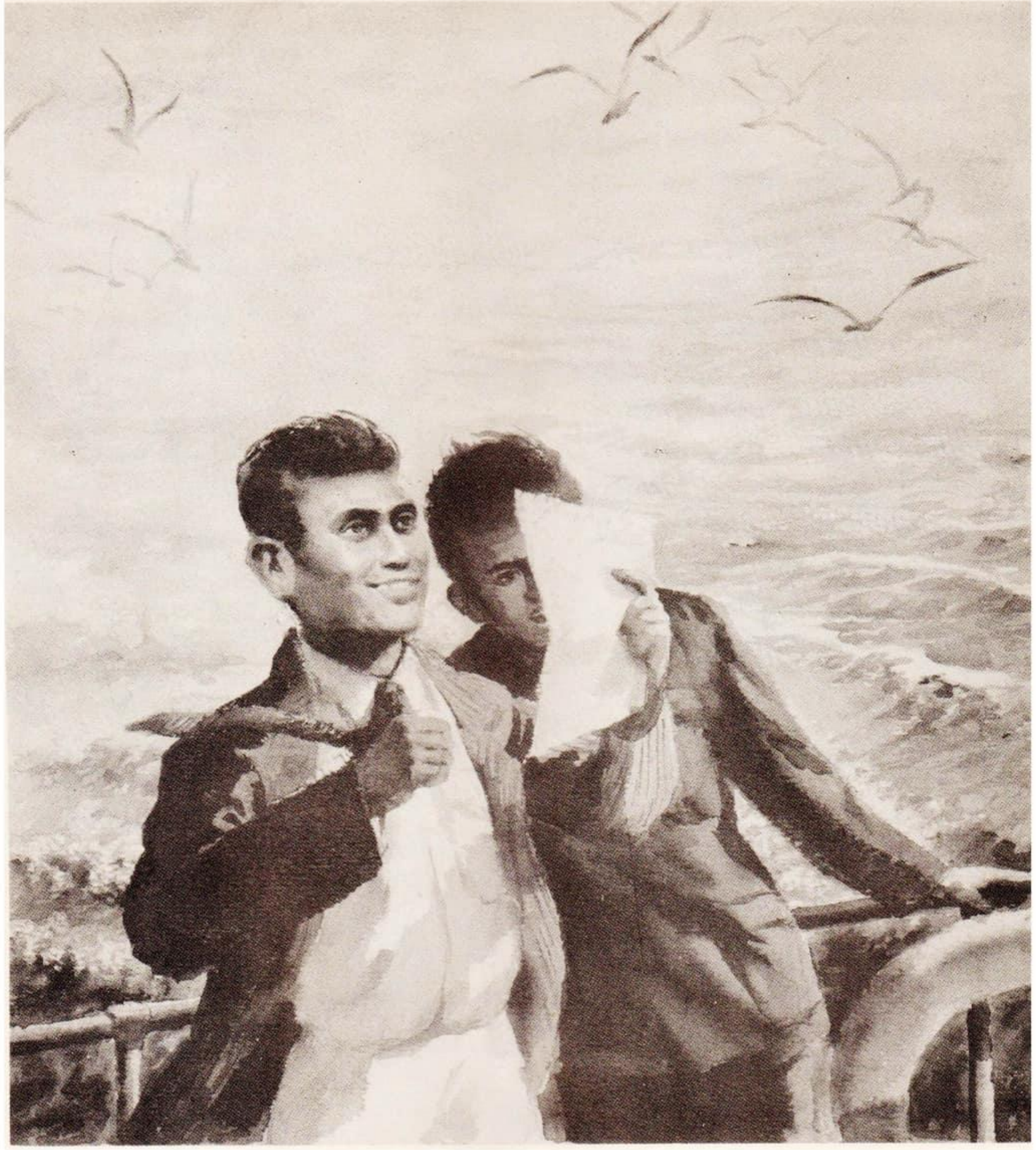
कोटणीस आपल्या शहराचा निरोप घ्यायला म्हणून सोलापूरला परत आले. त्यांना भेटायला पुष्कळ लोक आले. ते निघताना, त्यांच्या वडिलांनी त्याला धीर दिला: "निश्चय कर आणि पुढे जात राहा, आणि मध्येच हार मानू नकोस!" आणि त्याच्या आईने त्याला एक चांदीचा पेला दिला, ज्यावर हे शब्द कोरलेले होते, 'आपल्या आईला कधीही विसरू नकोस'.

मेडिकल मिशनच्या सदस्यांना निरोप देण्यासाठी मुंबईत एक भव्य रॅली काढण्यात आली होती, जिथे कामगार, विद्यार्थी आणि सर्व स्तरांतील लोकांनी क्रांतिकारक गाणी गायली आणि "भारतीय जनता आणि चिनी जनता भाऊ आहेत!" अशा घोषणा दिल्या. भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या नेत्या मादाम सरोजिनी नायडू यांनी मेडिकल मिशनला जनतेचे राजदूत म्हटले. हे ऐकून कोटणीस भावूक झाले.

१ सप्टेंबर १९३८ रोजी मध्यरात्री, वैद्यकीय मिशन पी. अँड ओ. लाइनर एस.एस. राजपुताना जहाजातून मुंबईहून निघाले. या मिशनमध्ये पाच सदस्य होते: डॉ. एम. अटल, मिशन प्रमुख; डॉ. एम. चोलकर, मिशन उपप्रमुख; डॉ. डी. मुखर्जी; डॉ. बी. के. बसू; आणि डॉ. डी. एस. कोटणीस.

स्टीमर समुद्रात असताना, कोटणीसने एका वहीत चिनी-इंग्रजी शब्दसंग्रह लिहून घेतला आणि 'मार्च ऑफ द व्हॉलंटियर्स' हे चिनी गाणे गायला शिकला. त्यामुळे त्याला 'स्कॉलर' हे टोपणनाव मिळाले.

भविष्यातील कामाच्या तयारीसाठी, कोटणीस यांनी लष्करी कवायतींमध्ये आपल्या सहकाऱ्यांचे नेतृत्व करण्याची स्वयंस्फूर्तीने तयारी दर्शवली. हे ते शाळेत शिकले होते. ते कवायतीला गांभीर्याने घेत असत आणि ते एक कडक शिक्षक होते. म्हणूनच त्यांचे दुसरे टोपणनाव, "कर्नल", पडले होते.

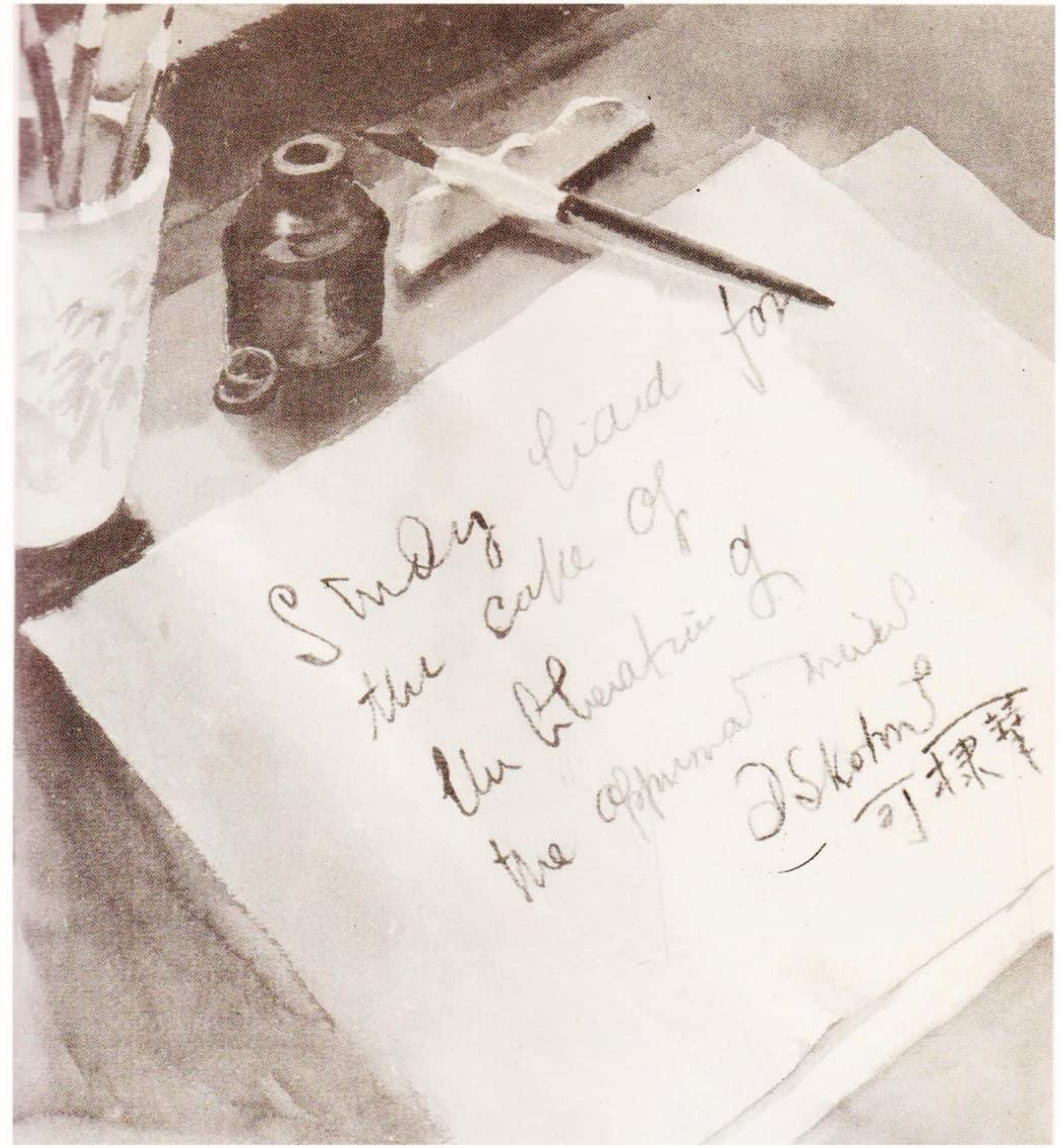
सतरा दिवसांनी जेव्हा त्यांची स्टीमर ग्वांगझूला पोहोचली, तेव्हा मादाम सूंग चिंग-लिंग त्यांना भेटायला आल्या. डॉ. अटल मादाम सूंग यांना हळू आवाजात म्हणाले, "आम्हाला वुहानला जायचे आहे, कारण तिथे झोऊ एनलाय आहेत आणि ते आम्हाला आठव्या मार्ग सैन्यात सामील होण्यासाठी रणांगणावर पाठवतील." त्यांच्या बाजूला उभा असलेला कोटणीस हसला.

७ ऑक्टोबर १९३८ रोजी, चीनच्या कम्युनिस्ट पक्षाच्या केंद्रीय समितीच्या लष्करी आयोगाचे उपाध्यक्ष, झोऊ एनलाय यांनी, भारतातून आलेल्या "चीन सहाय्य वैद्यकीय मोहिमेच्या" सर्व सदस्यांचे स्वागत केले. कोटनीस यांना कॉम्रेड झोऊ एनलाय खूप मनमिळाऊ वाटले. जेव्हा त्यांना कळले की कोटनीस फक्त अठ्ठावीस वर्षांचे आहेत, तेव्हा झोऊ एनलाय गंमतीने म्हणाले, "तर मग तुम्ही चिनी आणि भारतीय लोकांमधील मैत्रीपूर्ण देवाणघेवाणीसाठी खूप काही करू शकता."

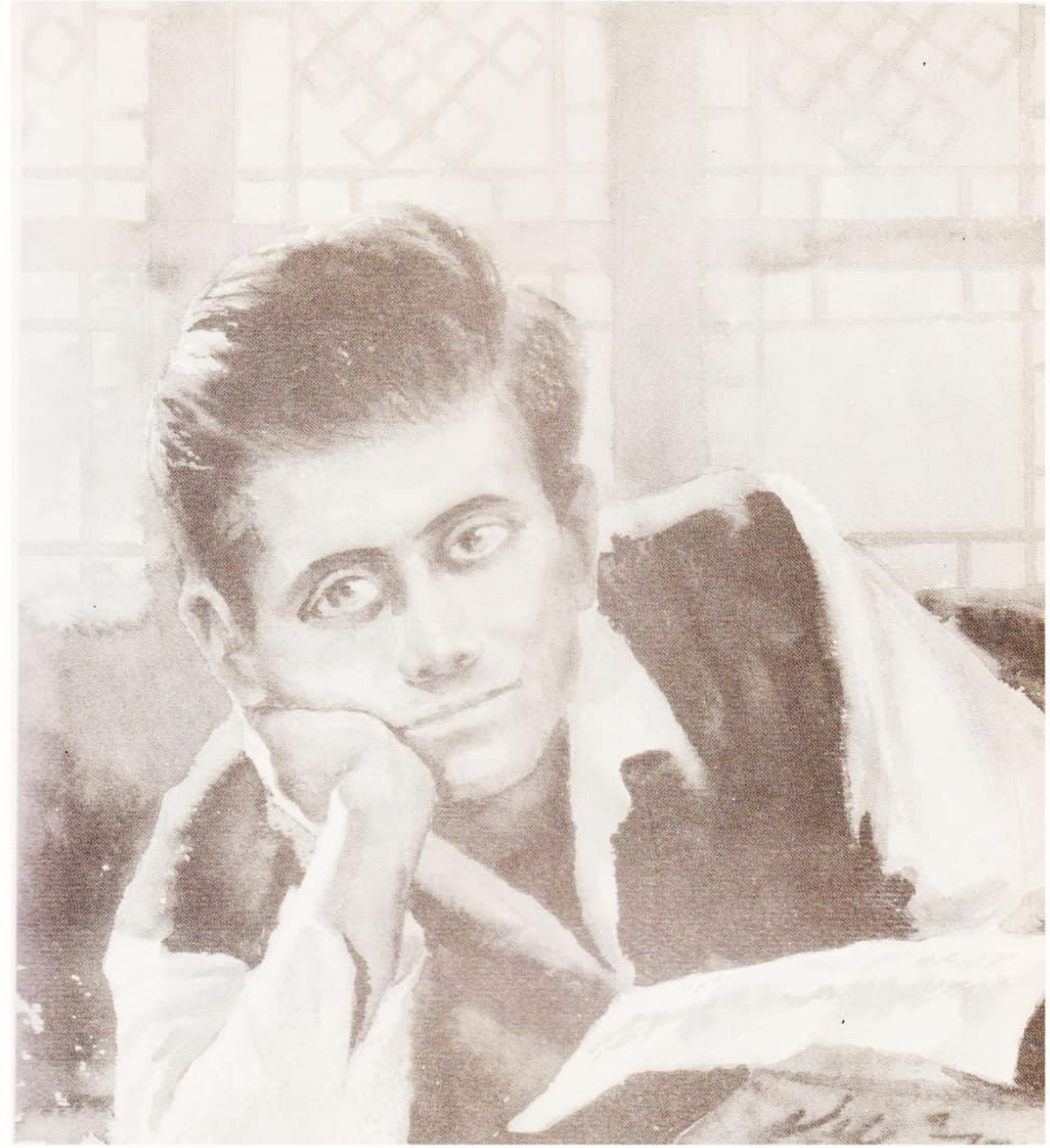
त्यांना लगेच रणांगणावर पाठवण्यास नकार दिला; त्याने सुचवले की त्यांनी काही काळ कुओमिंतांगच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या चोंगकिंगमध्ये सेवा करावी. ही सूचना कोटणीस यांच्या अपेक्षेपेक्षा खूपच जास्त होती.

काही महिन्यांनंतर, झोऊ एनलाय यांनी 'भारतीय साहाय्य-चीन वैद्यकीय मोहिमे'च्या सदस्यांना चोंगकिंगहून यानआनला पाठवले. निघण्यापूर्वी, त्या सर्वांची नावे निश्चित करण्यात आली होती. चीनबद्दलचे प्रेम दाखवण्यासाठी त्या सर्वांनी त्यांच्या नावांमध्ये 'चायना' जोडले. कोटनीसचे चिनी नाव 'दिहुआ' होते.

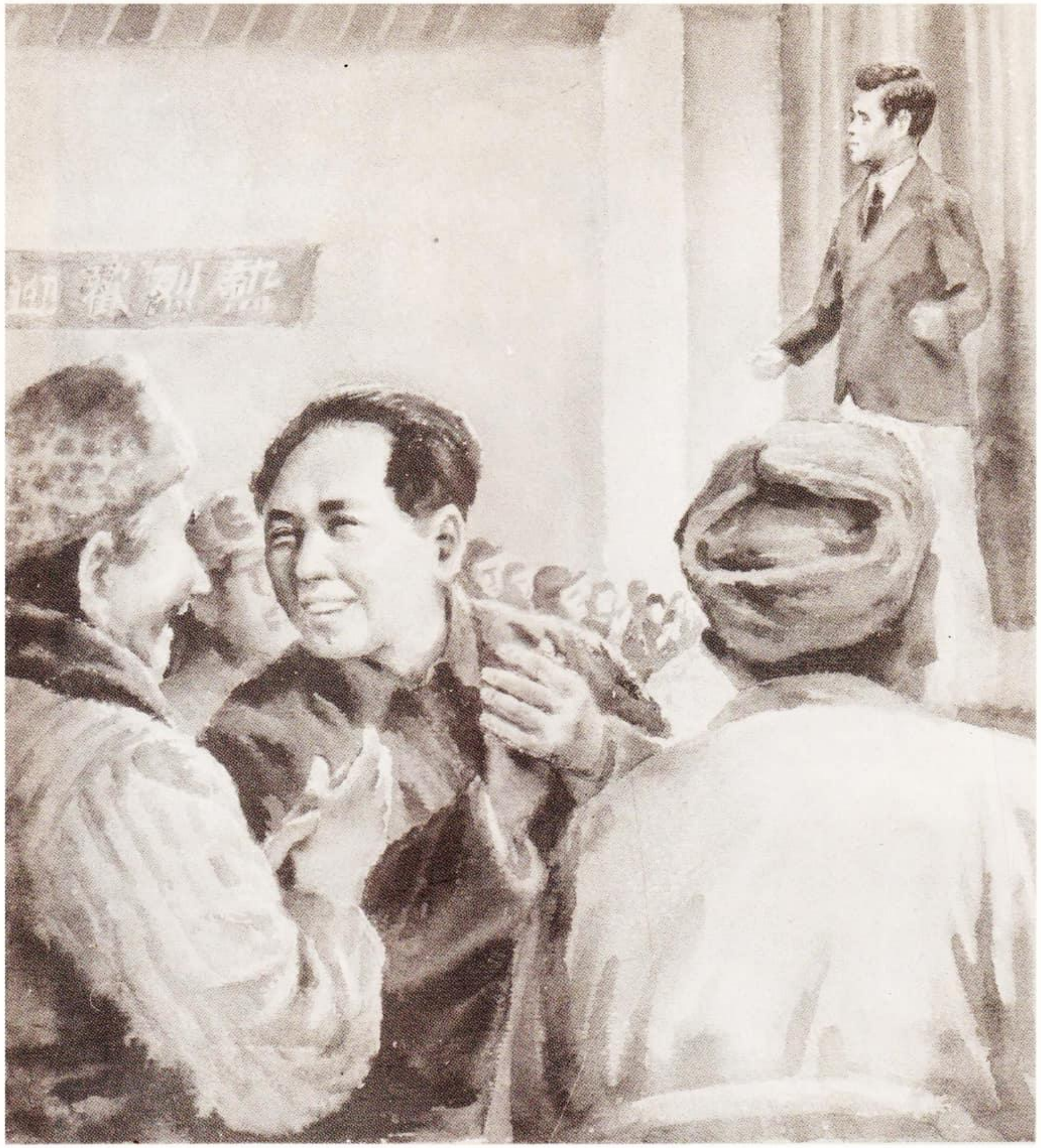

कोटणीस प्रवासाच्या दिवसाची आतुरतेने वाट पाहत होता. त्याने आपल्या वडिलांना लिहिलेल्या पत्रात म्हटले होते, "मला आशा आहे की उत्तर चीनच्या या प्रवासात मला आजच्या जगातील नवीन राजकीय शक्ती—साम्यवाद—स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहता येईल."

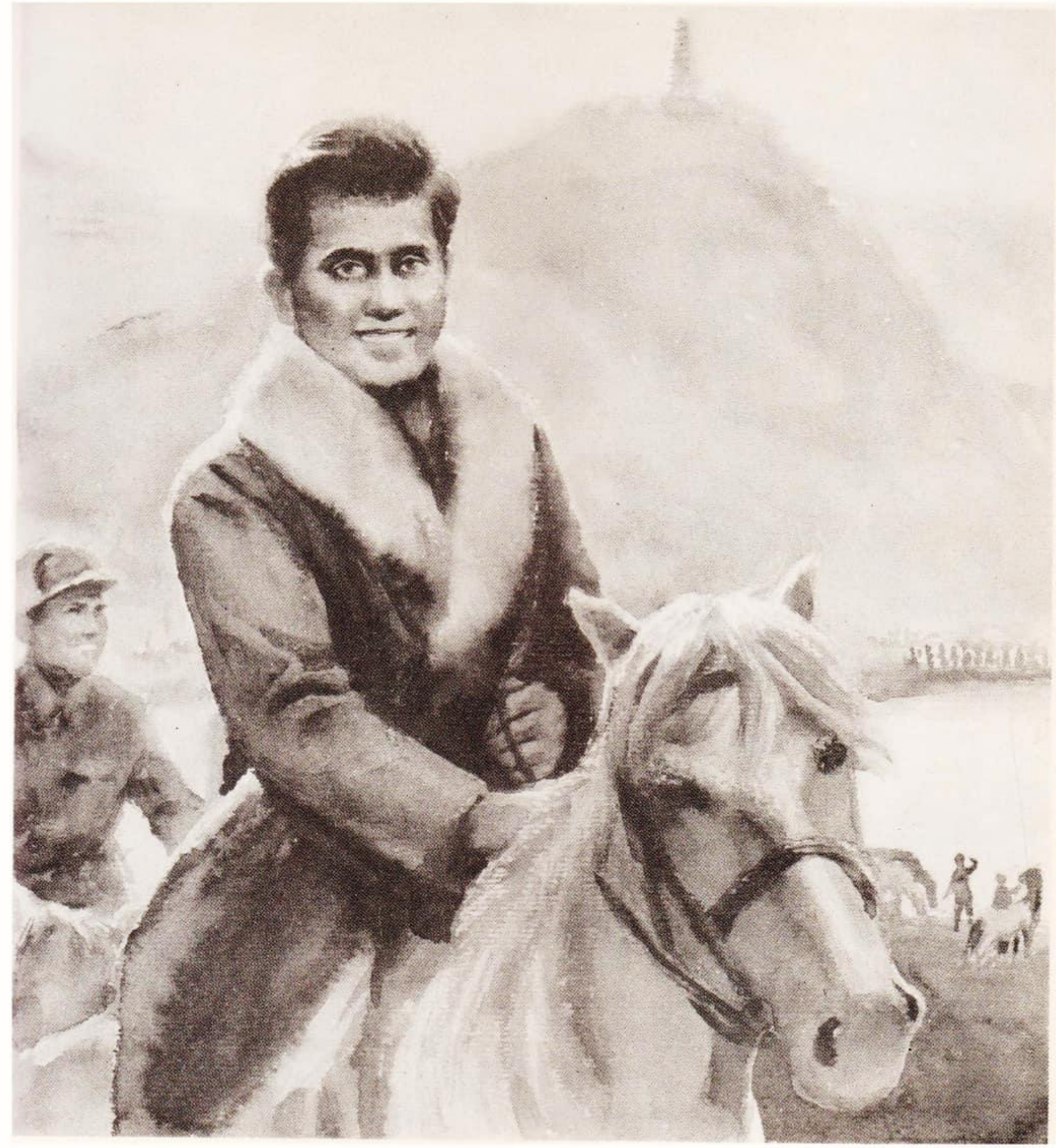
यानआनला निघण्याच्या आदल्या दिवशी, कोटणीसला घरून एक पत्र आले, ज्यात त्याच्या वडिलांच्या निधनाची दुःखद बातमी होती. डोळ्यात अश्रू दाटून आल्याने, वडिलांच्या अंत्यविधीला उपस्थित राहण्यासाठी भारतात परत जाण्याचा आपल्या सहकाऱ्यांचा सल्ला त्याने फेटाळून लावला. त्याला अजूनही त्याच्या वडिलांचे शब्द आठवत होते: "निश्चयाने पुढे जात राहा, आणि मध्येच हार मानू नकोस!"

फेब्रुवारी १९३९ मध्ये, बर्फवृष्टी आणि हवाई हल्ले होत असूनही, यानआनच्या लोकांनी आणि सैनिकांनी नाचगाणे करून भारतातून आलेल्या या मैत्रीपूर्ण दूतांचे उत्साहाने स्वागत केले.

यानआनमध्ये आगमनाच्या तिसऱ्या दिवशी, आठव्या मार्ग सैन्याच्या सामान्य आरोग्य विभागाने एक भव्य स्वागत सभा आयोजित केली. ते मंचावर आले आणि त्यांनी चिनी भाषेत 'स्वयंसेवकांचा संचलन' हे गीत गायले. त्यांनी मोठ्या भावनेने आणि जोमाने ते गीत गायले, जणू काही ते लवकरच शत्रूशी लढायला आघाडीवर जाणार होते. अध्यक्ष माओ झेडोंग देखील तिथे उपस्थित होते आणि त्यांना टाळ्या वाजवल्याशिवाय राहवले नाही.

काही काळानंतर, चोलकर आणि मुखर्जी यांना प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे भारतात परतावे लागले. कोटणीस, यानान ते तेथील क्रांतिकारी वातावरणामुळे खूप उत्तेजित झाला होता. त्यांना अटल आणि बसू यांच्यासोबत उत्तर चीन आघाडीवर जाण्यास सांगण्यात आले.

शत्रूचा वेढा वाढत गेल्याने, कोटणीस आणि त्याच्या साथीदारांना यानआनकडे माघार घेण्यास भाग पडले. त्यांना यू.एस.ए. पासून १५ किलोमीटर अंतरावर, रूट ८ वरील लष्करी रुग्णालयात काम करावे लागले. कोटनिस यांनी सर्जन आणि रेडिओलॉजिस्ट म्हणूनही काम केले.

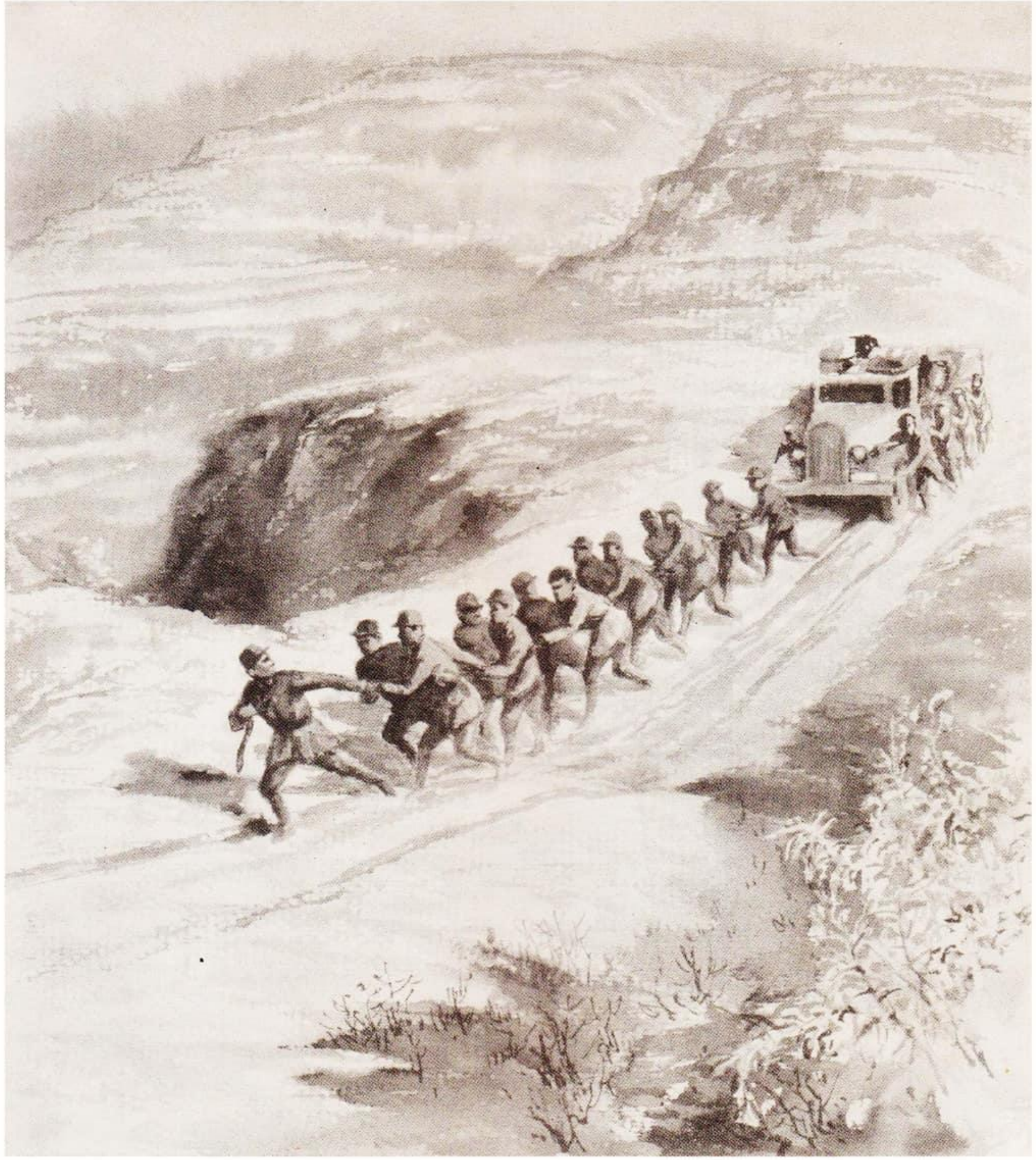
जुलै महिन्यातील एका पावसाळी रात्री, अटल, कोटनीस आणि बासू यांना एक तातडीचा संदेश मिळाला की झोऊ एनलायचा उजवा हात मोडला आहे आणि त्या तिघांनी ताबडतोब यानआनकडे जावे. अंधार आणि निसरडे रस्ते असूनही, ते घोड्यावरून शक्य तितक्या वेगाने निघाले.

काही उपचारानंतर, झोउ एनलायचा हात बरा होत होता. एके दिवशी, झोउ एनलायला त्याच्या डाव्या हाताने लिहिताना पाहून भारतीय डॉक्टर आश्चर्यचकित झाले. त्यांनी विचारले, "तुम्ही हे कसे करू शकता?" झोउ एनलायने उत्तर दिले: "मी फक्त माझे काम करत आहे." हे पाहून कोटणीस प्रभावित झाले.

१९३९ च्या हिवाळ्याच्या सुरुवातीला, आठव्या मार्गसेनेचे सरसेनापती झू दे यांनी भारतीय डॉक्टरांना आघाडीवर तार पाठवली. त्यांच्या प्रस्थानापूर्वी, अध्यक्ष माओ यांनी कोटणीस यांच्याशी सविस्तर संवाद साधला आणि त्यांच्या कामासाठी, चांगल्या अभ्यासासाठी व उत्तम आरोग्यासाठी शुभेच्छा दिल्या. अध्यक्ष माओ यांनी त्यांना स्वतःच्या हातचे जेवणही खाऊ घातले.

आघाडीपर्यंतचा प्रवास अत्यंत कठीण होता. २३ नोव्हेंबर रोजी, त्यांचा ओव्हरलोड ट्रक बंद पडला. कोटणीस गंमतीने म्हणाले, "आपण ट्रकला चिडवलं, म्हणून आता आपल्यालाच त्याचे पैसे भरावे लागतील!" तो दोरीने ट्रक ओढू लागला.

मार्ग अधिक कठीण झाला. आता त्यांना चालावे लागले, काहींना तर घोड्यावरून. त्यांनी बर्फ आणि वाऱ्यातून मार्ग काढला आणि काही गोळीबारालाही तोंड दिले. जरी त्यांनी पहिल्यांदाच युद्ध पाहिले होते, तरी त्यांना भीती वाटली नाही.

दोन महिन्यांनंतर, एका लांब आणि खडतर प्रवासानंतर, ते त्यांच्या गंतव्यस्थानी पोहोचले. सरसेनापती झू दे यांनी आठव्या मार्ग सेनेच्या मुख्यालयात त्यांचे स्वागत केले. त्यांचे थकलेले चेहरे पाहून झू दे यांनी त्या प्रत्येकाशी हस्तांदोलन केले.

१२ नोव्हेंबर १९३९ रोजी, 'अमेरिका आणि कॅनडा चीन सहाय्य वैद्यकीय पथकाचे' नेते डॉ. नॉर्मन बेथ्यून यांचे रणांगणावर आजारपणामुळे निधन झाले. डॉ. कोटणीस स्मृती सभेला उपस्थित होते. डॉ. बेथ्यून यांच्या छायाचित्रासमोर उभे राहून कोटणीस म्हणाले, "तुम्ही माझ्यासाठी एक उत्तम आदर्श ठेवला आहे."

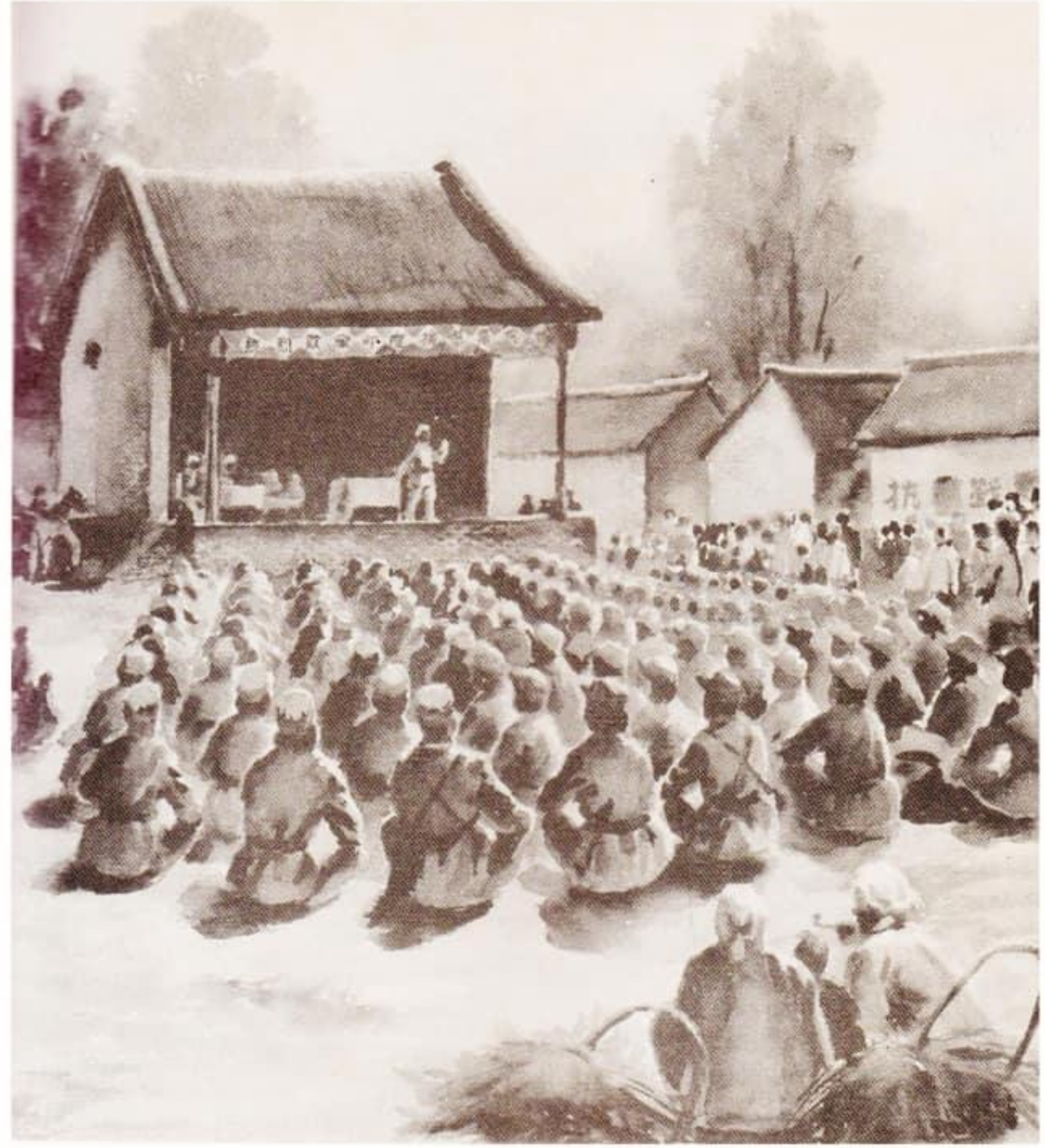
१९४० च्या सुरुवातीला, अटल आजारी पडले आणि भारतात परतले. भारतीय वैद्यकीय मिशनच्या मूळ पाच सदस्यांपैकी फक्त डॉ. कोटणीस आणि डॉ. बसू चीनमध्येच राहिले. त्यांना शान्शी-काहार-हेबेई सीमावर्ती प्रदेशातील वैद्यकीय महाविद्यालयात पाठवण्यात आले, जिथे एकेकाळी डॉ. नॉर्मन बेथ्यून यांनी काम केले होते.

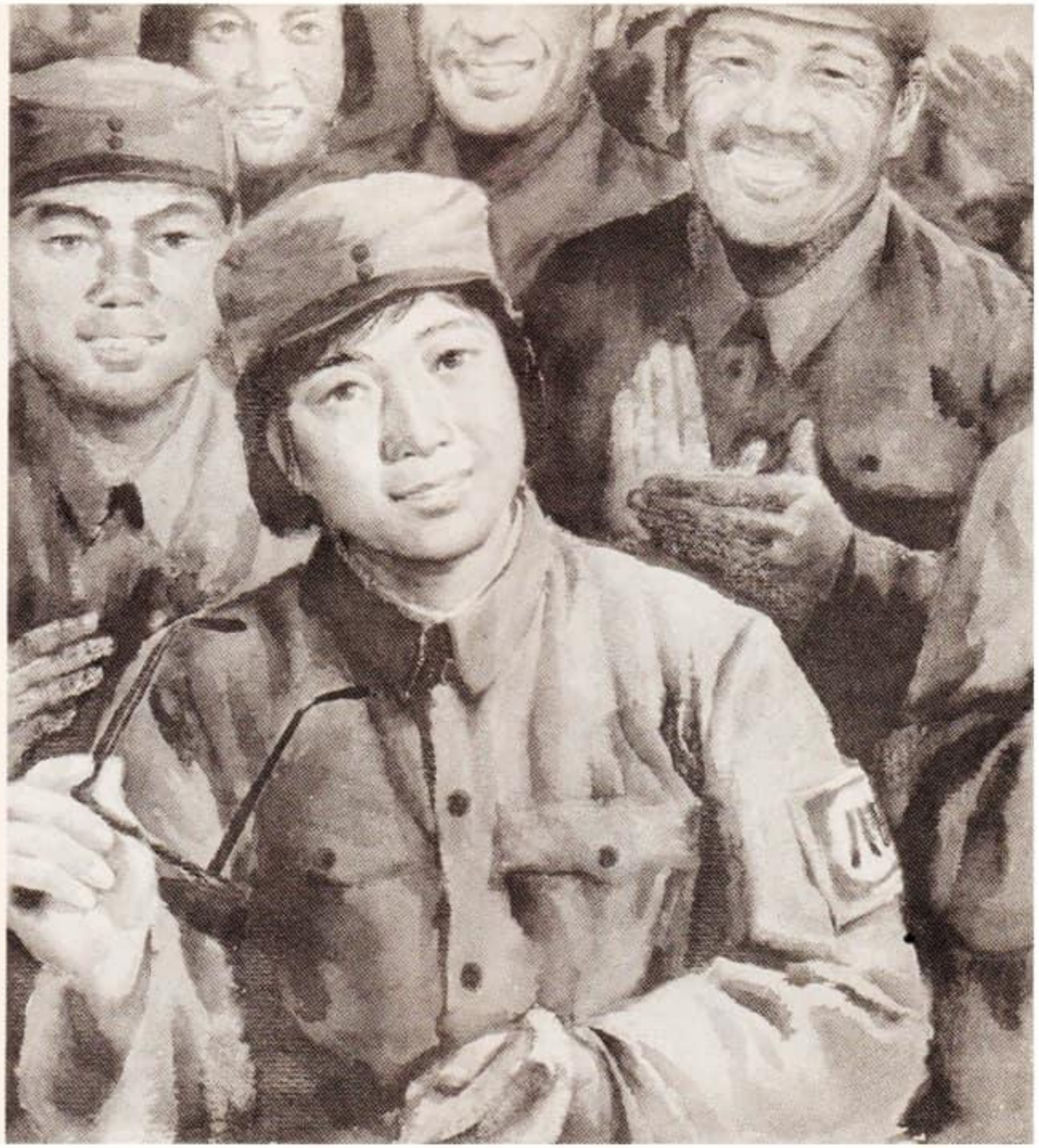
शाळेत जात असताना तो झांगडियानच्या भीषण लढाईत सापडला. रणांगणाजवळ एक तात्पुरते शस्त्रक्रिया कक्ष उभारण्यात आले होते. त्याने गोळीबारात ४६ तास काम करून शंभरहून अधिक जखमी सैनिकांचे प्राण वाचवले.

देझोऊ आणि त्या प्रदेशादरम्यान होणारी शत्रूची वाहतूक थांबवण्यासाठी, त्याने रात्रीच्या वेळी कुऱ्हाडी आणि आपल्या हातांचा वापर करून स्थानिक लोकांना रेल्वे रुळ तोडण्यास मदत केली.

१७ ऑगस्ट रोजी, कोटणीस आणि बसू त्या गावात पोहोचले जिथे बेथून मेडिकल स्कूल आणि बेथून इंटरनॅशनल पीस हॉस्पिटल होते. स्वागत सभेत, कोटणीस यांनी चिनी भाषेत भाषण देताना सांगितले, "डॉ. बेथून यांच्याप्रमाणेच, मी जगातील लोकांच्या वतीने स्वतःला फॅसिस्टविरोधी कार्यासाठी समर्पित करीन."

उपस्थितांनी त्यांच्या भाषणाला टाळ्या वाजवून दाद दिली. कोटणीस यांच्या निःस्वार्थपणाने आणि प्रामाणिकपणाने गुओ छिंगलान नावाची एक मुलगी इतकी भावुक झाली की तिला रडू आले.

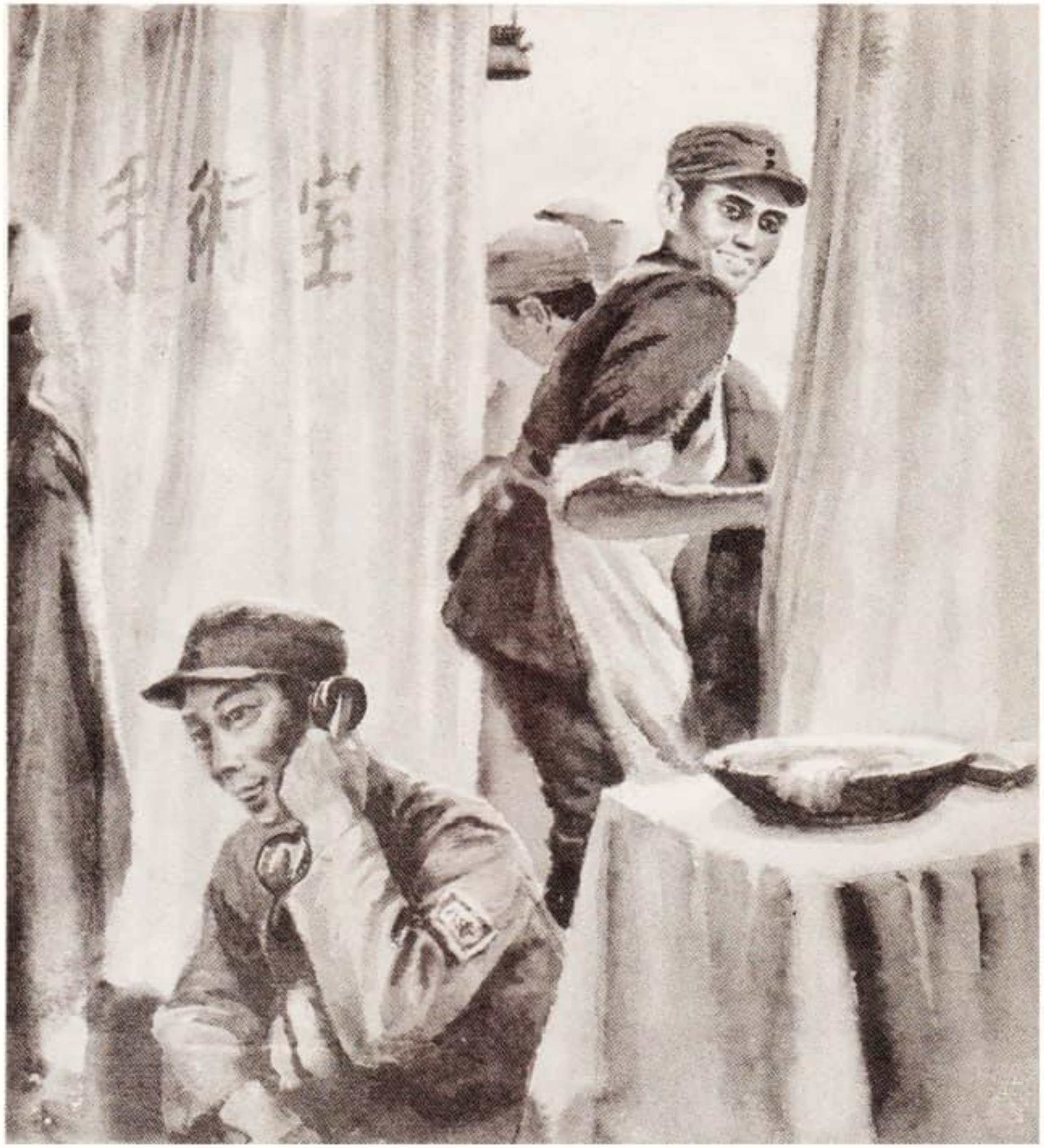
सप्टेंबरमध्ये 'शंभर रेजिमेंटची लढाई' सुरू झाल्यानंतर, कोटणीस आणि बसू यांनी प्रत्येकी एका वैद्यकीय पथकाचे नेतृत्व करत वेगवेगळ्या युद्धभूमींवर कूच केले. निघण्यापूर्वी त्यांनी एकमेकांना शुभेच्छा दिल्या.

कोटणीस यांनी थेट गोळीबाराच्या रेषेमागे एक शस्त्रक्रिया केंद्र उभारले. दारूच्या धुराच्या लोटात, त्यांनी सलग तेरा दिवस काम करून ५८५ जखमी सैनिकांवर शस्त्रक्रिया केली.

ते तीन दिवसांपासून झोपले नव्हते, त्यामुळे जेव्हा शेवटच्या रुग्णाला घेऊन गेले, तेव्हा ते ऑपरेशन टेबलवर डोके ठेवून झोपी गेले.

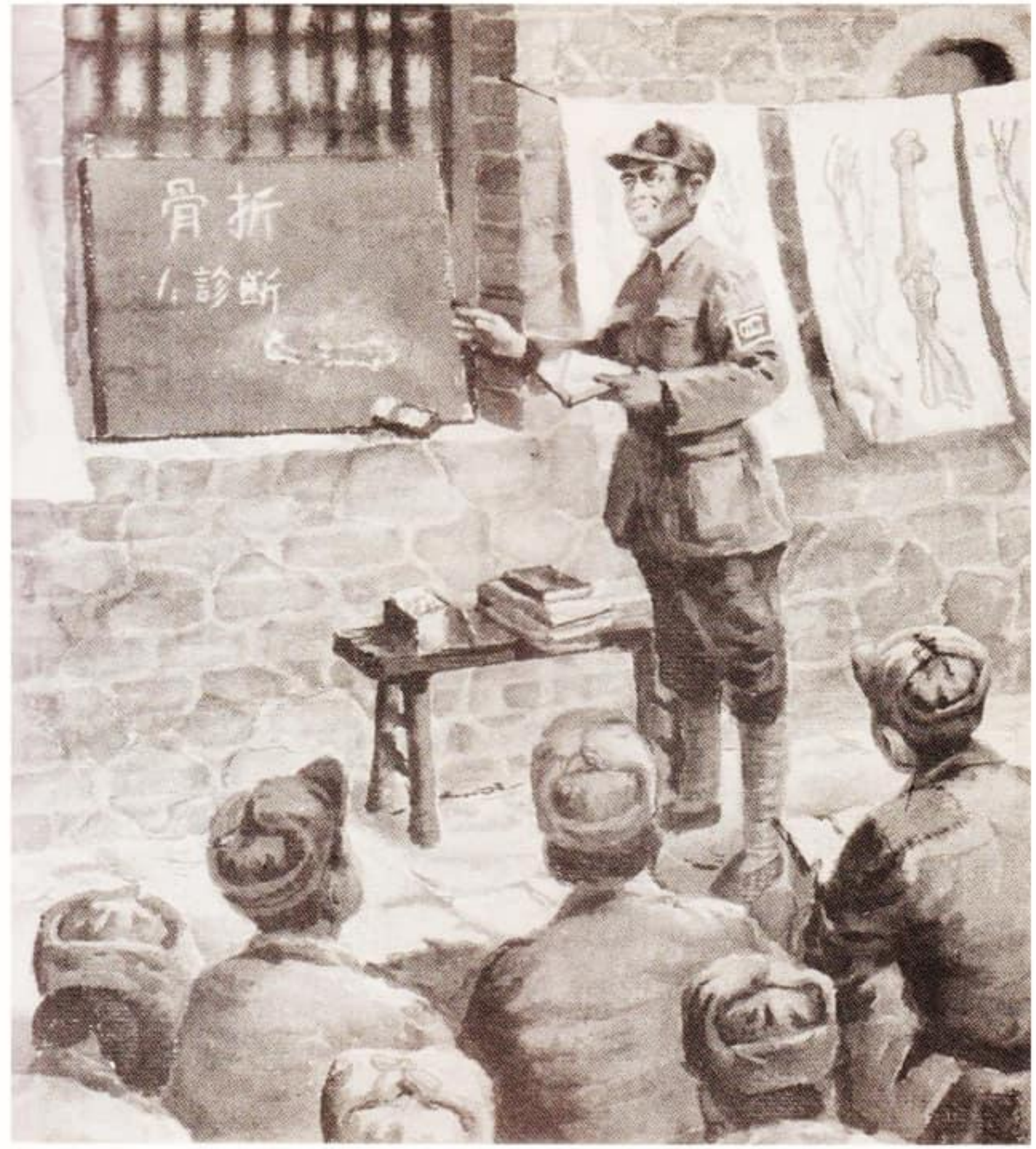

जियांग यिझेनने तत्यांना सौम्यपणे पण गंभीरपणे आपल्या आरोग्याकडे लक्ष देण्याचा सल्ला दिला. कोणतेही स्पष्टीकरण न देता, जियांग यिझेन फोनवर बोलत असताना कोटणीस शांतपणे खोलीतून निघून गेला.

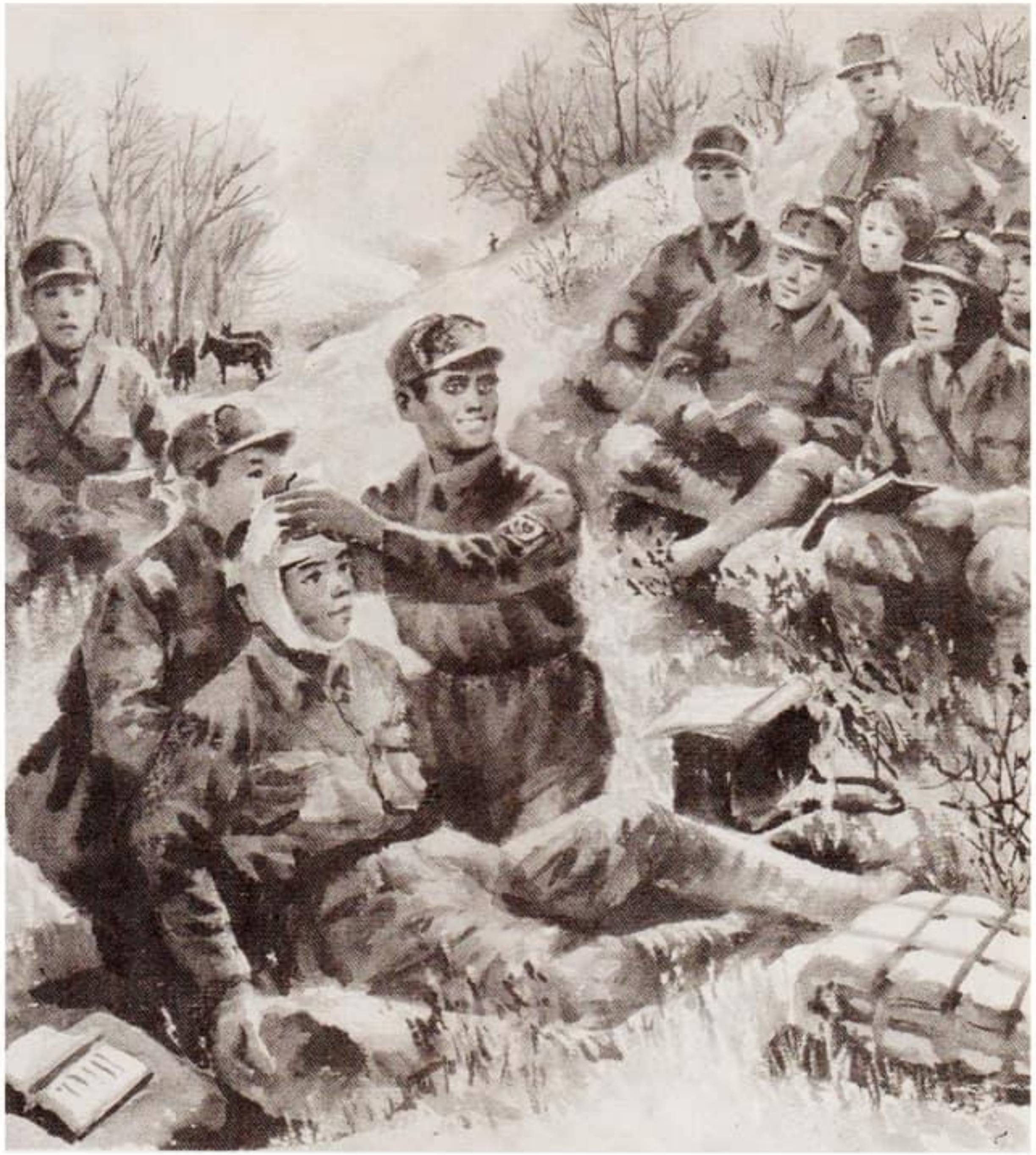
कोटणीस आणि बसू रणांगणावरून परतल्यानंतर काही दिवसांनी, त्यांना भारतातून एक तार मिळाली, ज्यात त्यांना तात्काळ आपल्या देशात परत येण्याचे आवाहन केले होते. कोटणीस यांनी भारतात परत न जाण्याचा आग्रह धरला, कारण चिनी लोकांना त्यांची गरज होती. कोटणीस यांच्या निर्णयाची माहिती देण्यासाठी बसू स्वतः यानआनला परतले.

कोटणीस यांची शस्त्रक्रिया प्रशिक्षक म्हणून नियुक्ती झाली. उत्तम इंग्रजी जाणणाऱ्या गुओ छिंगलानने त्याला चिनी भाषा शिकण्यास मदत केली. कोटणीस यांनी खूप अभ्यास केला आणि लवकरच ते चिनी भाषेत आपले वर्ग घेऊ लागले. त्याच क्षणी, तो गुओ छिंगलानच्या प्रेमात पडला आणि तिला सोडून जाणे त्याला असह्य झाले.

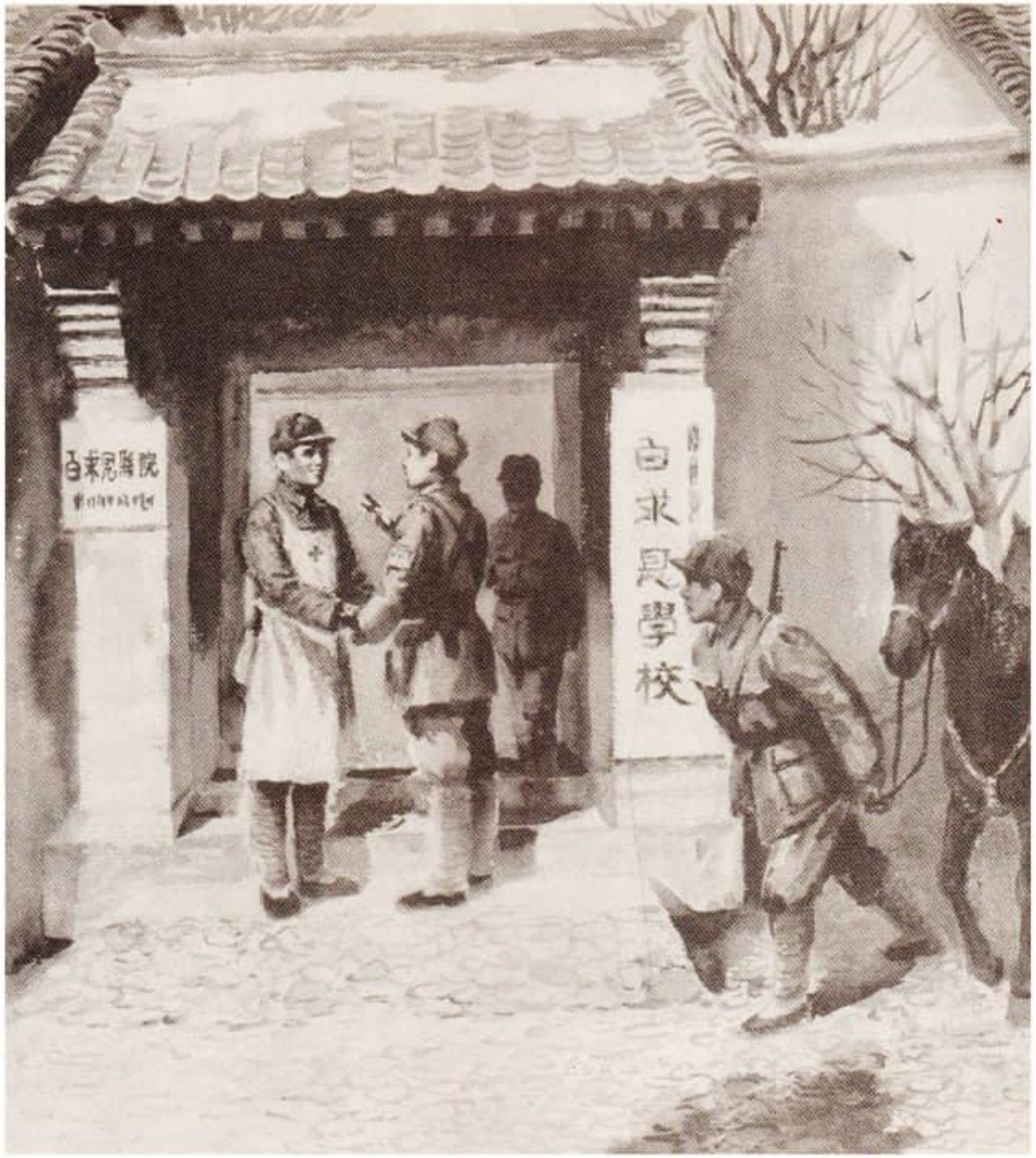
शाळेत शिकवण्याच्या सोयीसुविधांची कमतरता होती. हिवाळ्यातसुद्धा अनेकदा वर्ग अंगणातच घेतले जात असत. कोटणीसला थंडीची सवय नसली तरी, तो नेहमी आपल्या विद्यार्थ्यांना बाहेर बसायला सांगायचा.

लढायांच्या मधल्या वेळेत तो वर्ग घ्यायचा किंवा प्राण्यांवर प्रयोग करायचा. शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघेही या प्रकारच्या शिकवण्याला "सशस्त्र शिक्षण" म्हणत असत. कोटणीस परिस्थितीशी जुळवून घेण्याचा पुरेपूर प्रयत्न करत असे आणि ते निष्ठेने शिकवत असत.

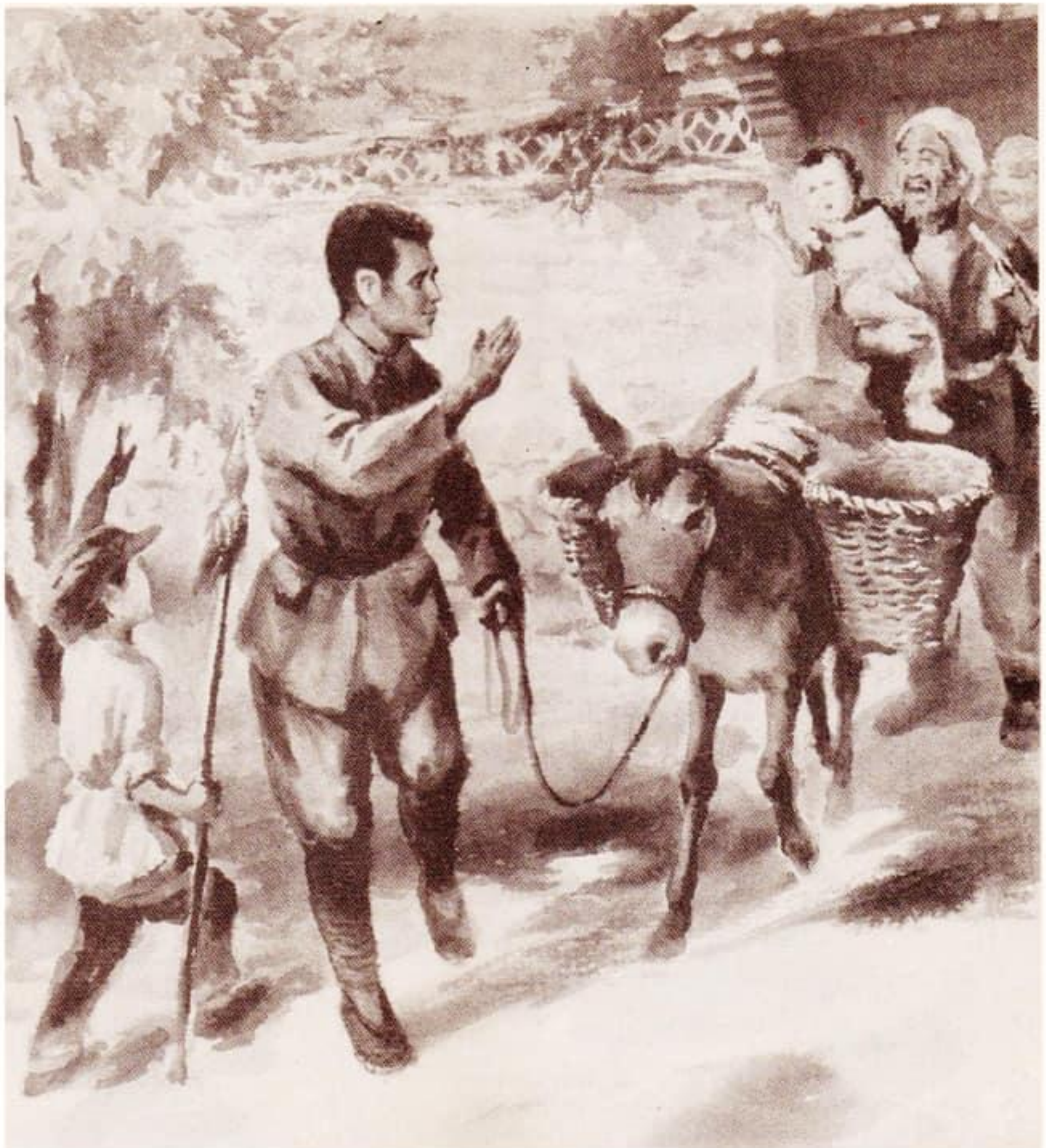
१९४१ साली, पदवीधर विद्यार्थ्यांचा एक गट निघत होता, त्यांना, कोटणीस यांच्याकडून एक लेख लिहून हवा होता. म्हणून त्याने "जपानविरोधी युद्ध जिंकलेच पाहिजे" हा लेख चिनी भाषेत आणि "जगातील सर्व शोषित लोकांच्या मुक्तीसाठी कठोर अभ्यास" हा लेख इंग्रजीत लिहिला.

जेव्हा रेड आर्मीची "अँटी-मॉपिंग-अप" मोहीम संपली, तेव्हा शांक्सी-काहाई-हेबेई लष्करी क्षेत्राचे कमांडर नी रोंगझेन यांनी कोटणीस यांची नॉर्मन बेथून आंतरराष्ट्रीय शांती रुग्णालयाचे पहिले संचालक म्हणून नियुक्ती केली. ही त्यांच्या अपेक्षेच्या पलीकडची गोष्ट होती. आपण हे काम करण्यास सक्षम आहोत की नाही, याची त्यांना काळजी वाटत होती. पण जियांग यिझेन गंभीरपणे म्हणाले: "कमांडर नी यांनी मला तुम्हाला सांगायला सांगितले आहे की एक दिवस तुम्ही दुसरे बेथून व्हाल."

कमांडर आणि सैनिकांची हीच अपेक्षा आहे हे कोटणीसला माहीत होते, पण ते त्याचे ध्येयही होते. एक चांगला दिग्दर्शक होण्यासाठी, तो आपल्या सहकाऱ्यांची आणि रुग्णांची सर्व मते ऐकून घेत असे.

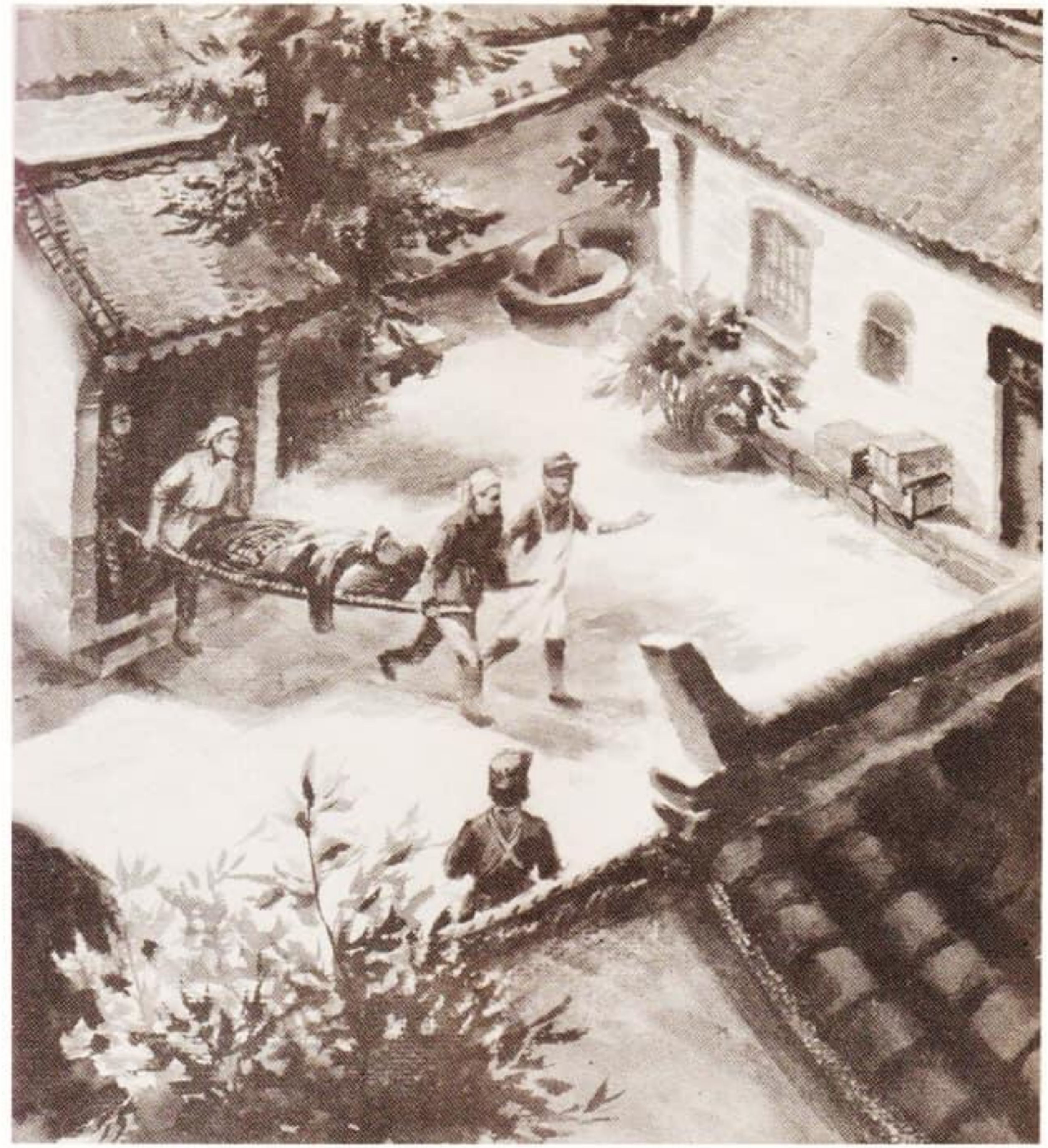
त्याने स्थानिक लोकांना स्ट्रेचर वाहून नेण्यासाठी, शिधा आणि चारा वाहून नेण्यासाठी, तसेच रुग्णालयातील इतर कामे करण्यासाठी संघटित केले. जेव्हा लोकांनी कोटणीसचे जपानविरोधी युद्धासाठीचे निष्ठेने केलेले कार्य पाहिले, तेव्हा त्यांनीही आनंदाने त्यांना सोपवलेली कामे स्वीकारली.

स्थानिक लोकांच्या मदतीने आणि सरावातून मिळालेल्या अनुभवाच्या जोरावर, कोटणीसने वैद्यकीय उपचारांमध्ये मोठी सुधारणा केली. अनेक जखमी सैनिक बरे झाले. आघाडीवर जाण्यापूर्वी कोटणीस नेहमी म्हणायचे, "तुम्हाला शुभेच्छा!"

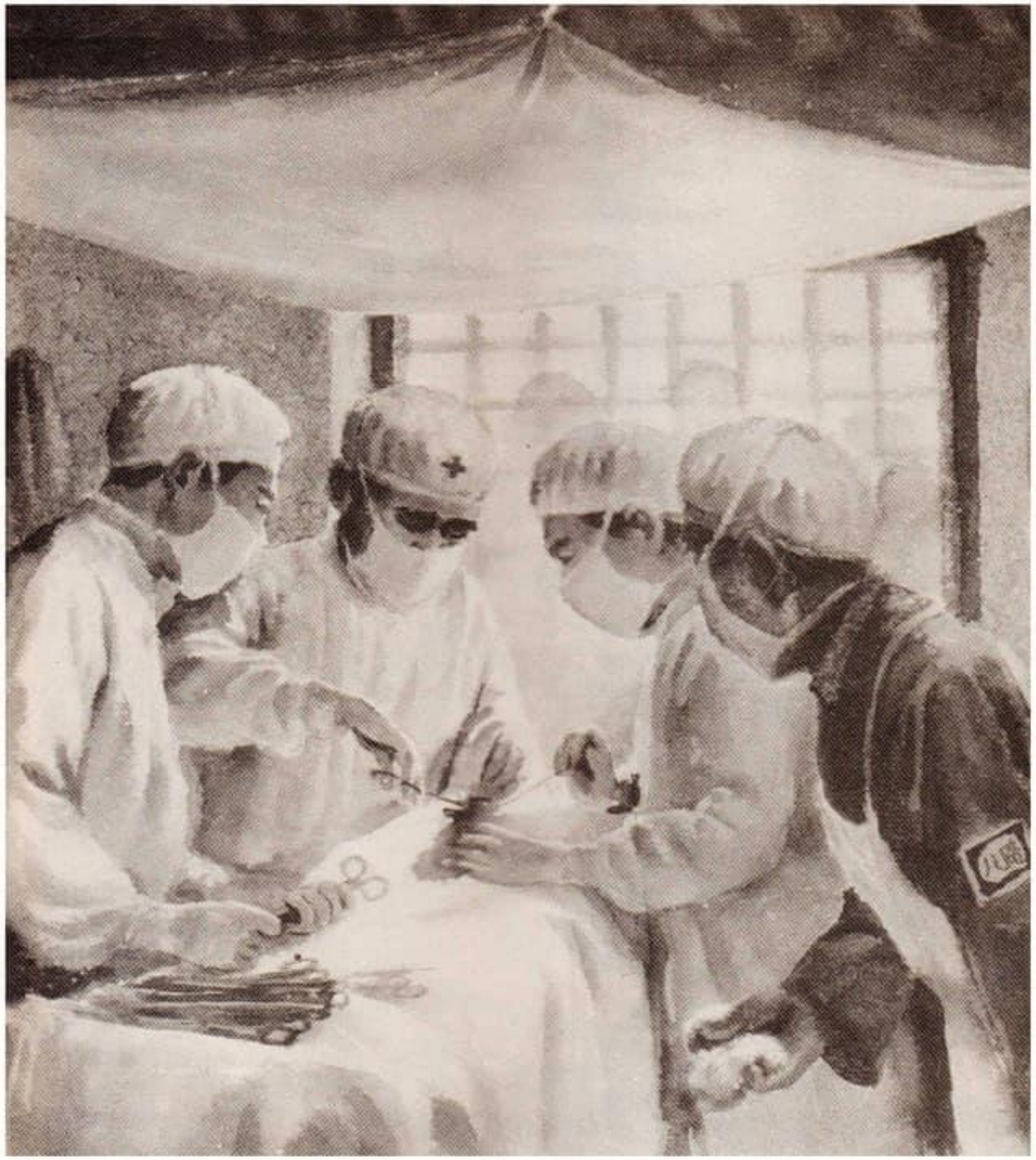
वर्तमानपत्रात "आदर्श परिचारिका—नाईटिंगेल" या शीर्षकाचा एक लेख लिहिला. त्या लेखात त्यांनी लिहिले की, आठव्या रूट आर्मीमधील परिचारिका आणि वैद्यकीय कर्मचाऱ्यांनी फ्लॉरेन्स नाईटिंगेलच्या उदाहरणातून शिकले पाहिजे. त्या स्वतः नाईटिंगेलकडून खूप काही शिकल्या होत्या.

एके दिवशी, एका गंभीर जखमी सैनिकाला रुग्णालयात आणण्यात आले, ज्याच्या पोटावर मोठी शस्त्रक्रिया करणे आवश्यक होते. रुग्णालयातील डॉक्टर आणि परिचारिका हतबल झाले होते, कारण अशा गुंतागुंतीच्या शस्त्रक्रियेसाठी त्यांच्याकडे आवश्यक उपकरणे आणि अनुभव नव्हता.

कोटणीस सुद्धा खूप चिंतेत होते. त्याने वरिष्ठ डॉक्टरांशी सल्लामसलत केली, शस्त्रक्रियेचे नियोजन केले आणि त्याच रात्री शस्त्रक्रियेसाठी काही साधी उपकरणे तयार केली. जेव्हा त्याच्या अंगरक्षकाने त्याच्यासाठी नाश्ता आणला, तेव्हा सकाळ झाली होती हे नंतर उघड झाले.

कोटणीस यांच्या नेतृत्वाखाली शस्त्रक्रिया सुरू झाली. शस्त्रक्रिया कक्षातील आणि बाहेरील लोक निकालाची आतुरतेने वाट पाहत होते, पण कोटणीस यांचे हात शांत आणि आत्मविश्वासपूर्ण होते.

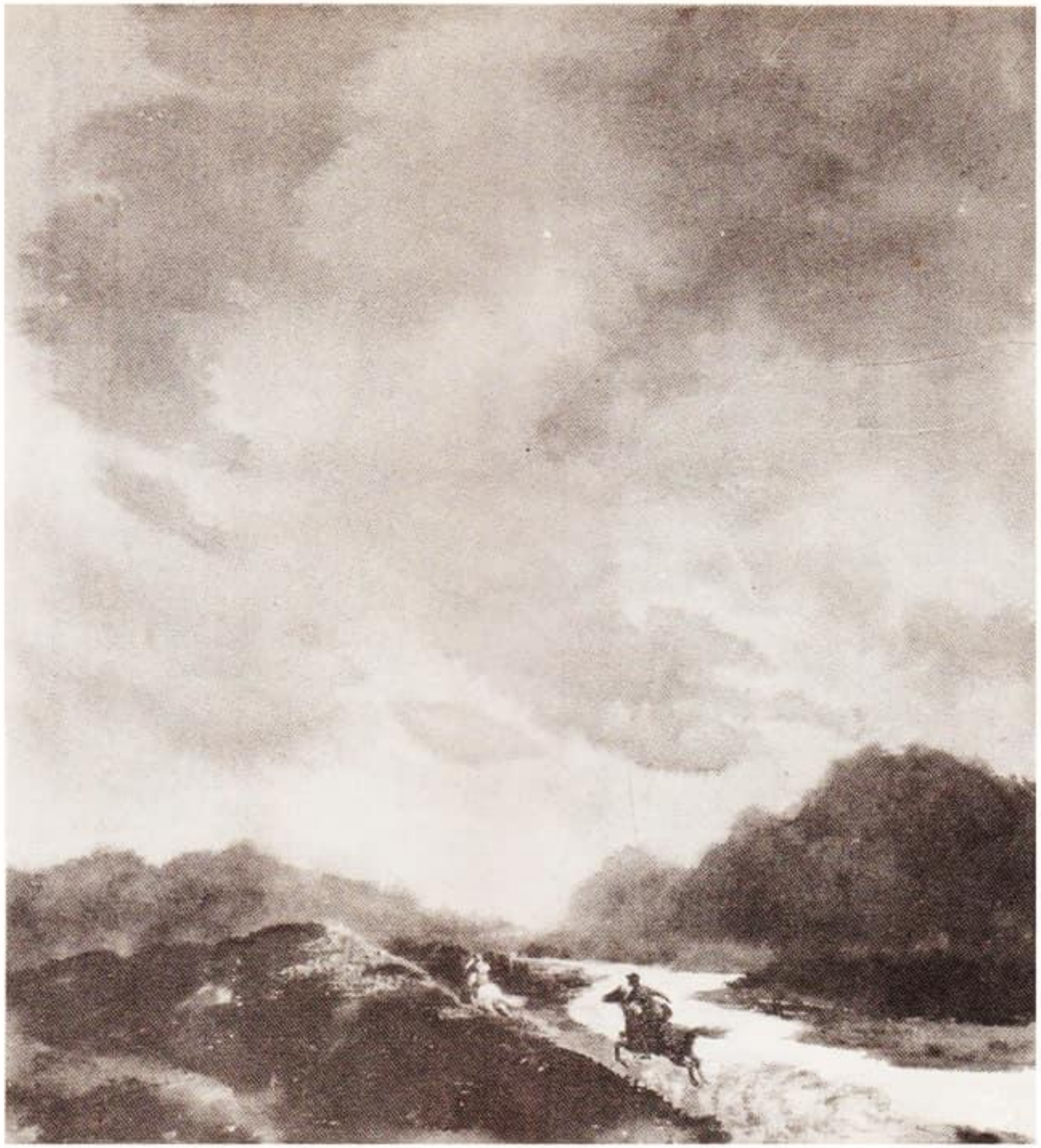
ती मोहीम यशस्वी झाली. त्यानंतर, त्यांनी अनेक अवघड मोहिमा पार पाडल्या. सरसेनापती नी रोंगझेन यांनी त्यांची खूप प्रशंसा केली.

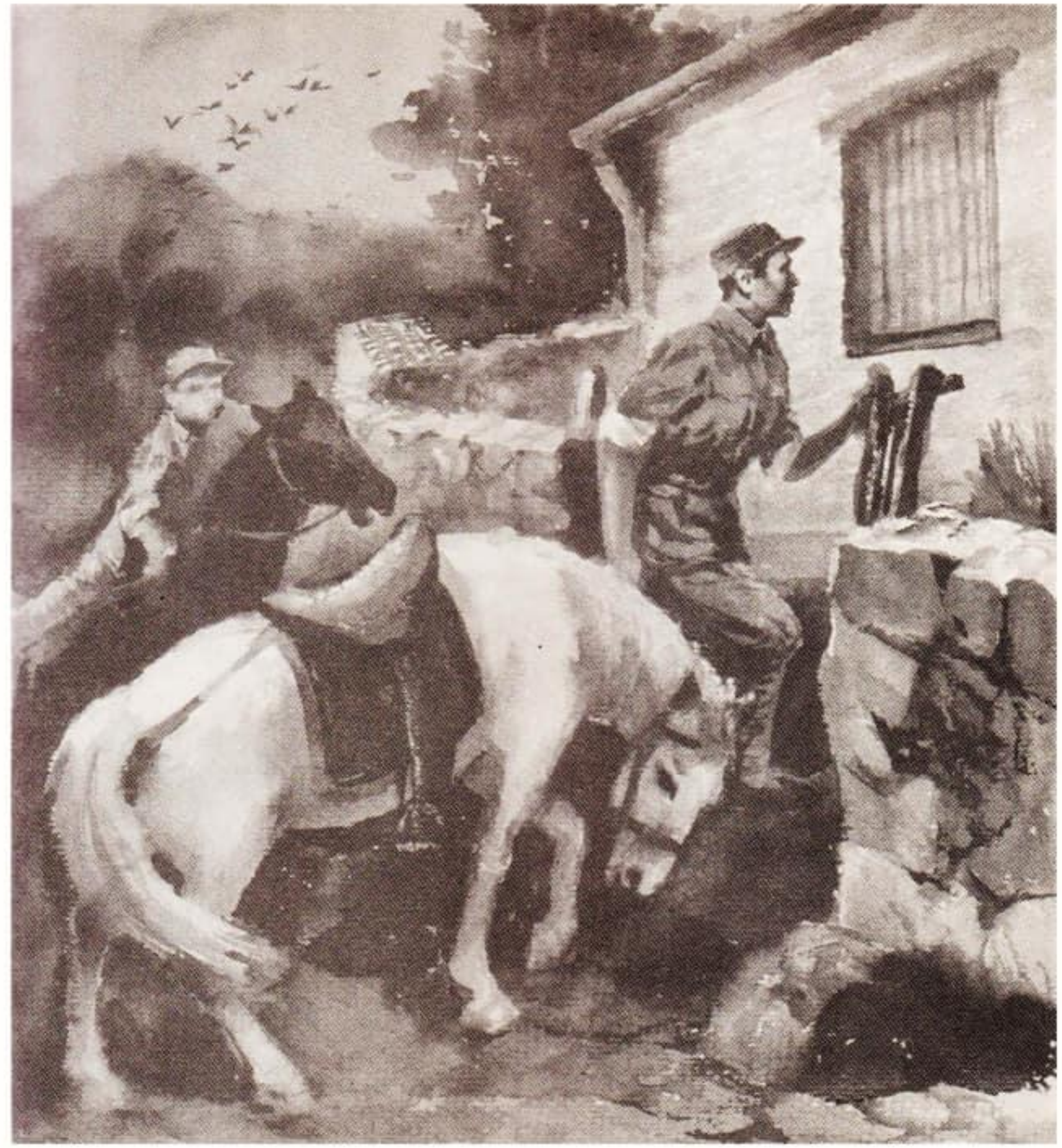
जेव्हा कापणीचा हंगाम जवळ आला, कोटणीस आणि गुओ छिंगलान यांच्यातही प्रेम फुलत होते. शरद ऋतूच्या अखेरीस एका थंड दिवशी, कोटणीस शेकोटी पेटवत असताना, गुओ हातात लोकरीचे स्वेटर घेऊन त्याच्या घरी आली. तिने ते स्वेटर पलंगावर ठेवले आणि म्हणाली, "हे स्वेटर मी तुझ्यासाठी विणले आहे."

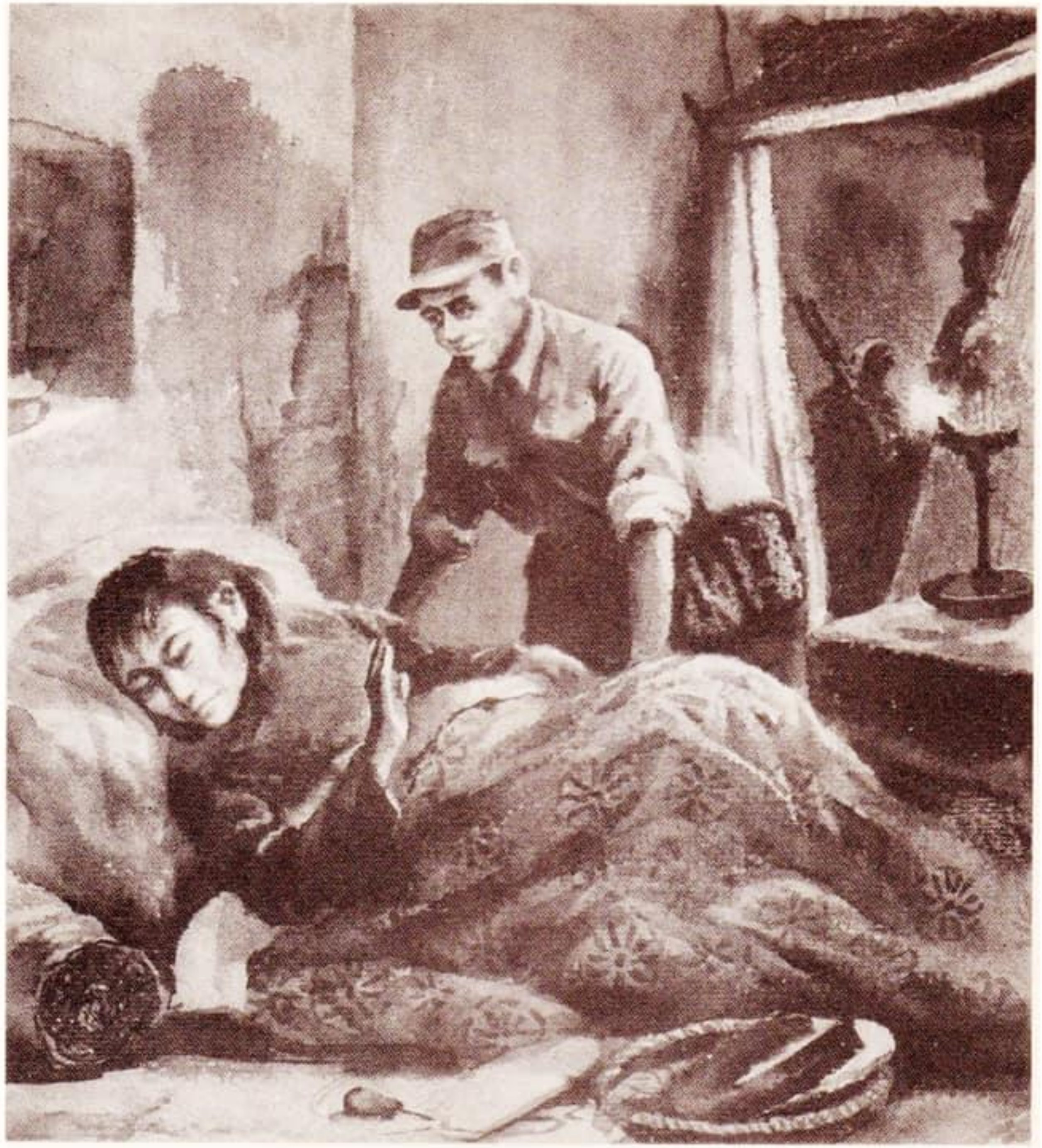
कोटणीस 'धन्यवाद' म्हणण्याआधीच, गुओ खोलीतून निघून गेली. गुओच्या पाठीकडे एकटक पाहत कोटणीस धावत दाराबाहेर पडला. त्याच्या हृदयात प्रेमाची आग भडकली होती.

जपानी बॉम्बर्सच्या गोळीबाराने सकाळची शांतता भंग केली आणि शत्रूने परिसर साफ करण्याची मोहीम सुरू केली. त्यावेळी लष्करी परिसरात एका बैठकीत असलेले कोटणीस तात्काळ रुग्णालयात परतले आणि त्यांनी रुग्ण व स्थानिक रहिवाशांना सुरक्षितपणे बाहेर काढण्याची व्यवस्था केली.

वाटेत कोटणीसला जवळच कण्हण्याचा आवाज ऐकू आला. ते कोण असावे? त्याने आपला घोडा रस्त्याच्या बाजूला घेतला आणि आवाजाच्या दिशेने जाऊ लागला.

ती एक बाळंत होणार असलेली स्त्री होती. कोटणीसने आपल्या अंगरक्षकांना तिला स्ट्रेचरवर ठेवण्यास सांगितले, पण त्या स्त्रीने हात हलवत आणि रडत त्यांना तिला तिथेच सोडून देण्यास सांगितले. नाहीतर, शत्रू त्यांना वेढा घालतील. कोटनिस म्हणाला: "आम्ही आठव्या मार्ग सेनेचे डॉक्टर आहोत आणि आम्ही तुम्हाला इथे एकटे सोडू शकत नाही!"

तिला सुरक्षित ठिकाणी नेण्यात आले, जिथे तिने एका सुंदर मुलीला जन्म दिला. त्या महिलेने कोटणीस यांचे आभार मानले, तर तिच्या आजूबाजूचे लोक हसले आणि त्या लहान मुलीला चीन व भारत यांच्यातील मैत्रीचे 'फूल' म्हणाले.

लढाई सुरूच होती, आणि कोटणीस आपल्या सैनिकांना घेऊन एका दुर्गम डोंगराळ भागात गेले. शरद ऋतूच्या पावसात, कोटणीस यांनी आपली गवताची टोपी एका जखमी सैनिकाला दिली, परिणामी ते स्वतः ओला झाले.

पण शत्रूंनी त्यांना पाहिले आणि त्यांच्या छावणीवर बॉम्बवर्षाव केला. काही जण जखमी झाले आणि इतर ठार झाले. कोटणीस आणि उरलेल्या वाचलेल्यांनी मृतांना दफन केले आणि दृढनिश्चयाने आपला प्रवास पुढे चालू ठेवला.

तेवढ्यात, रोंगझेनहून एक सैनिक संदेश घेऊन आला. त्यात म्हटले होते की, उपमहासचिव गंभीर जखमी झाले असून मदतीची विनंती केली आहे.

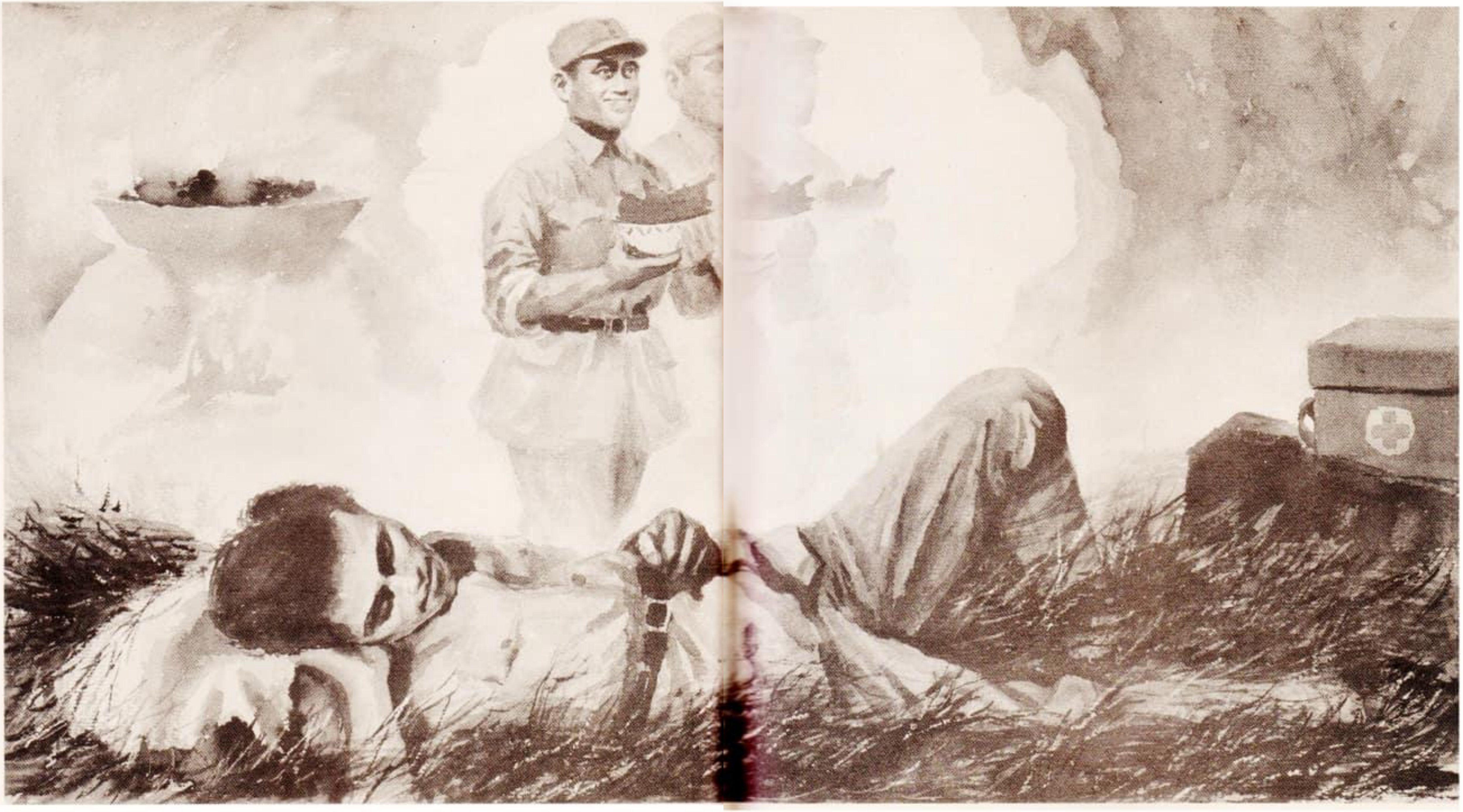
कोटणीस, एका इंटर्न आणि अनेक नर्सेस यांच्यासह तात्काळ अपघाताच्या ठिकाणी गेले. त्यांनी जखमी माणसावर आपत्कालीन उपचार केले आणि नंतर त्याला झुडपांनी भरलेल्या वाटेने परत आणले.

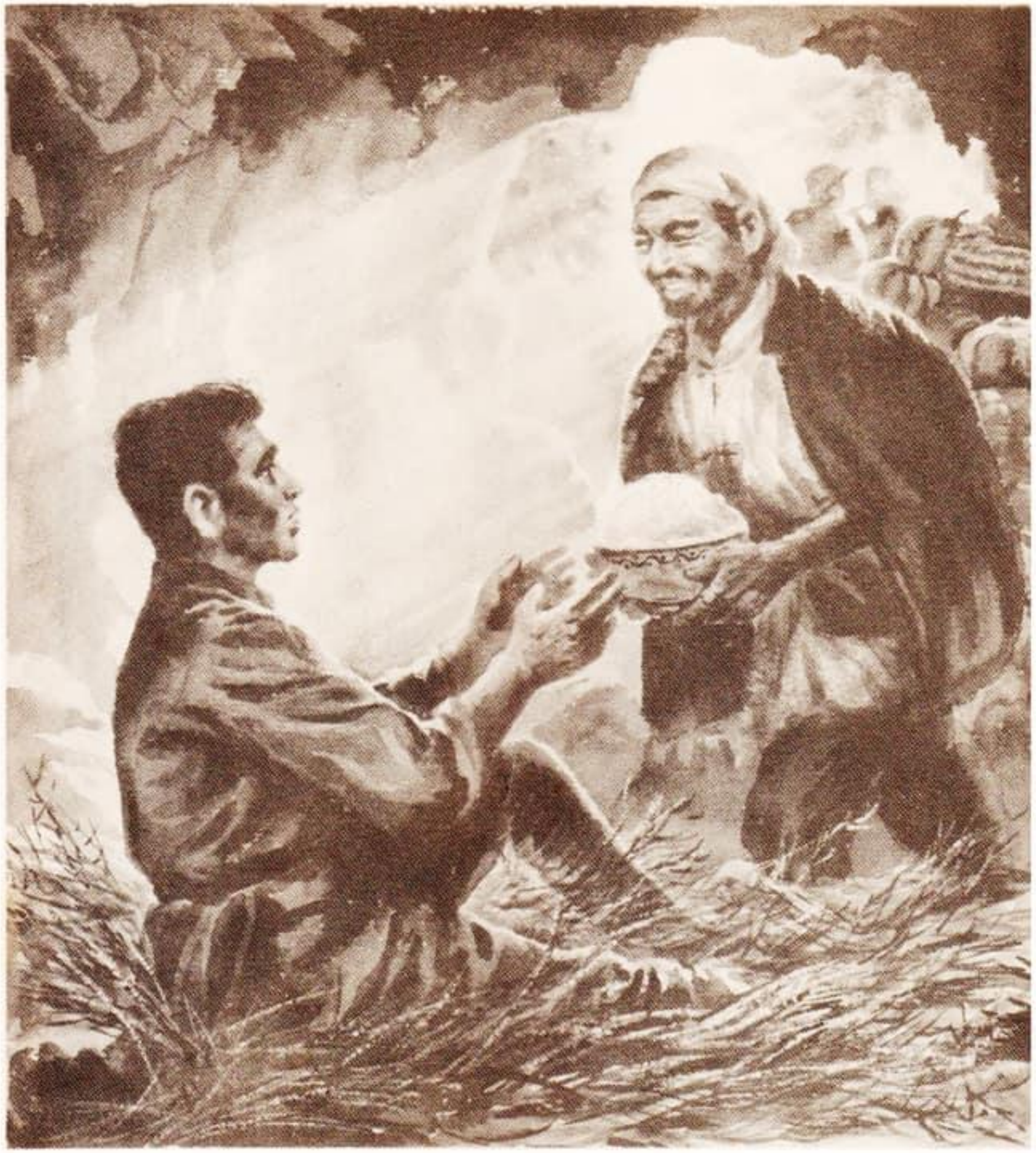
रस्ता अधिक कठीण होत गेला आणि ते सर्व थकले होते. कोटणीस यांनाही चक्कर येत होती.

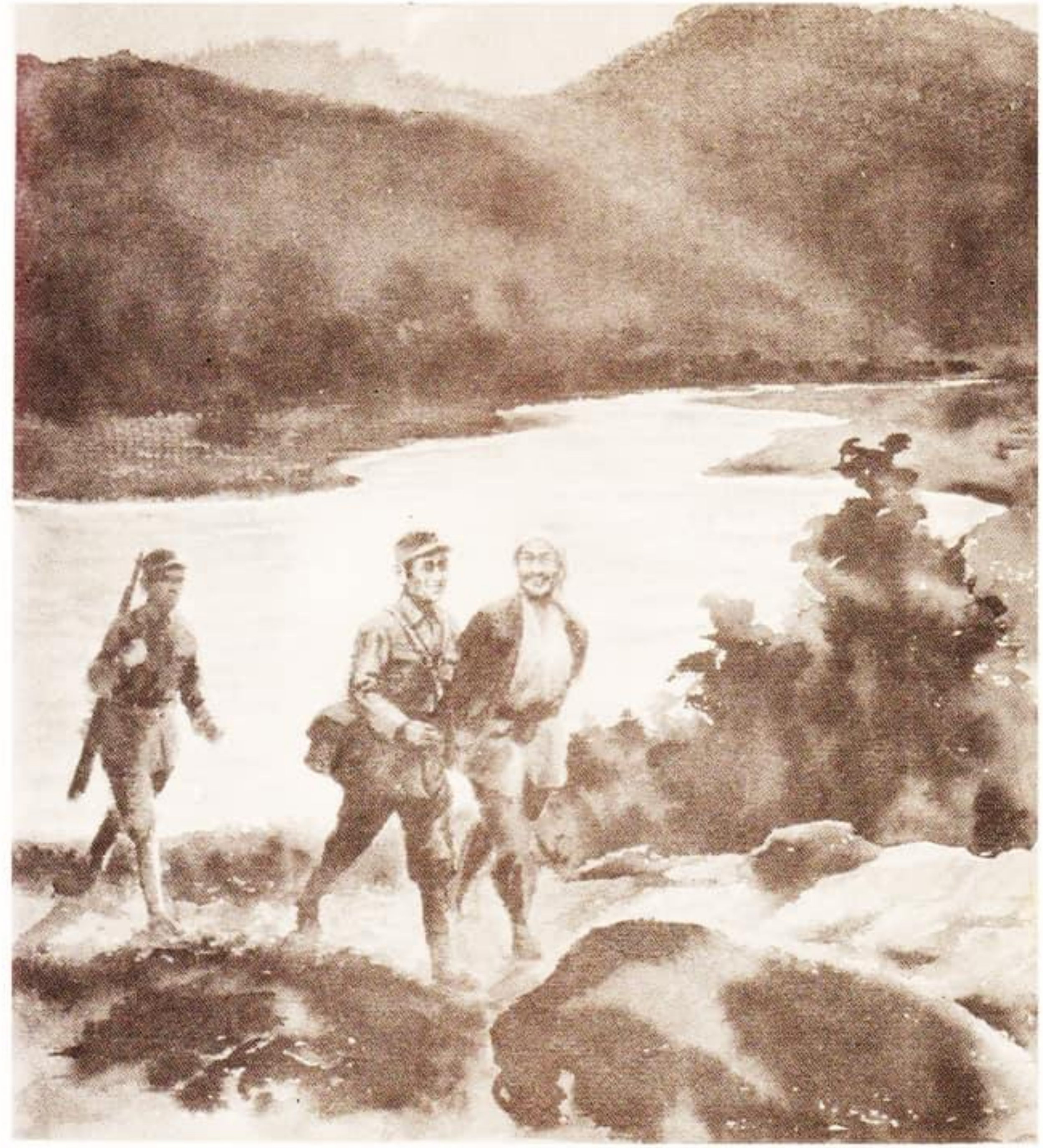
पण त्यांना क्षणभरही विश्रांती घेता येत नव्हती; चालणे थांबवताच त्यांना पुन्हा झोप लागली असती. कोटणीस यांनी 'इंटरनॅशनल' हे गीत गायला सुरुवात केली: "उठा! ज्यांना गुलाम व्हायचे नाही ते सर्व..." असा एक आवाज आला, मग दुसरा. या गाण्याने त्यांना आपला मोर्चा पुढे चालू ठेवण्याचा आत्मविश्वास आणि शक्ती दिली.

शेवटी त्यांना एका गुहेत आश्रय मिळाला. कोटणीस यांनी आधी जखमी माणसाची काळजी घेतली आणि मग ते वाळलेल्या गवतावर झोपी गेले. त्याला एक स्वप्न पडले: त्याच्यासमोर स्वादिष्ट, शिजवलेल्या मटणाचे एक भांडे होते. पण त्याने ते भांडे आपल्या रुग्णासाठी घेतले...

पावलांच्या आवाजाने त्याला जाग आली. त्याच्यासमोर एक प्रामाणिक दिसणारा शेतकरी उभा होता, ज्याच्या हातात बर्फासारख्या पांढऱ्या मिठाचे भांडे होते आणि त्याच्यामागे अनेक शेतकरी भोपळे घेऊन येत होते. कोटणीस भावनाविवश झाले आणि स्वतःशीच म्हणाले : "ही माणसे, हीच खरी माणसे आहेत!"

उपमहासचिवांची प्रकृती दिवसेंदिवस सुधारत होती. आजूबाजूच्या गावांना भेटी देऊन आणि रुग्णांची काळजी घेऊन लोकांच्या उपकारांची परतफेड करण्याची वेळ कोटणीस यांच्यावर आली होती. एके दिवशी, त्यांना गुहेपासून दहा किलोमीटर अंतरावर असलेल्या एका गावातील रुग्णाला भेटायला बोलावण्यात आले.

कोटणीस यांनी संपूर्ण रात्र तिथेच घालवली. सकाळी लवकर गुहेत परतल्यावर ते कोसळले. इंटर्न त्याच्याकडे धावत गेला आणि त्याने पाहिले की कोटणीस यांचे तोंड घट्ट बंद होते, त्यांचे हातपाय फडफडत होते आणि त्याच्या डोळ्यांच्या बाहुल्या विस्फारल्या होत्या.

अपस्मार! इंटर्नने लगेचच त्या आजाराचे निदान केले. त्याला आठवले की कोटणीस यांनी एकदा त्याच्या विद्यार्थ्यांना पट्टकृमीचा नमुना दाखवला होता. त्याला पट्टकृमी आहेत हे त्यांना माहीत होते, पण त्याला अपस्मारसुद्धा आहे हे त्यांना माहीत नव्हते. "त्याने हे आम्हाला आधी का सांगितले नाही?" इंटर्नने स्वतःशीच विचार केला.

जेव्हा उपमहासचिवांनी हे ऐकले, तेव्हा त्यांनी कोटणीस यांना रुग्णांसाठी तयार केलेले विशेष जेवण खाण्यास सांगितले. पण कोटणीस यांनी त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले आणि उत्तर दिले, "तुम्ही येथे रुग्ण म्हणून आला आहात, त्यामुळे मी तुमच्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे. म्हणून तुम्ही माझी आज्ञा पाळलीच पाहिजे." ते तसंच असायला पाहिजे.

जेव्हा सैन्याने आपली "स्वच्छता मोहीम" संपवली, तेव्हा कोटणीस आणि गुओ छिंगलान यांचे लग्न झाले. चिनी परंपरेनुसार खोली सजवली होती, खिडक्यांवर "आनंदाचे" कागदी कटआउट्स चिकटवले होते; त्यांना लवकरच मूल व्हावे या आशेने त्यांच्या पलंगावर शेंगदाणे आणि खजूर ठेवले होते. वृद्ध लोक कोटणीस यांना चीनचा जावई म्हणत हसले.

अभिनंदन करणारे निघून जात असताना, कोटणीस विचारात गढलेले दिसत होते. त्यांनी त्यांच्या आईने दिलेला, 'आपल्या आईला कधीही विसरू नका' असे कोरलेला एक चांदीचा ग्लास बाहेर काढला आणि चीनला येण्यापूर्वी काढलेल्या कौटुंबिक फोटोंकडे पाहिले. ते आपल्या पत्नीला म्हणाले, "एक दिवस आपल्याला भारतात घरी जायलाच पाहिजे."

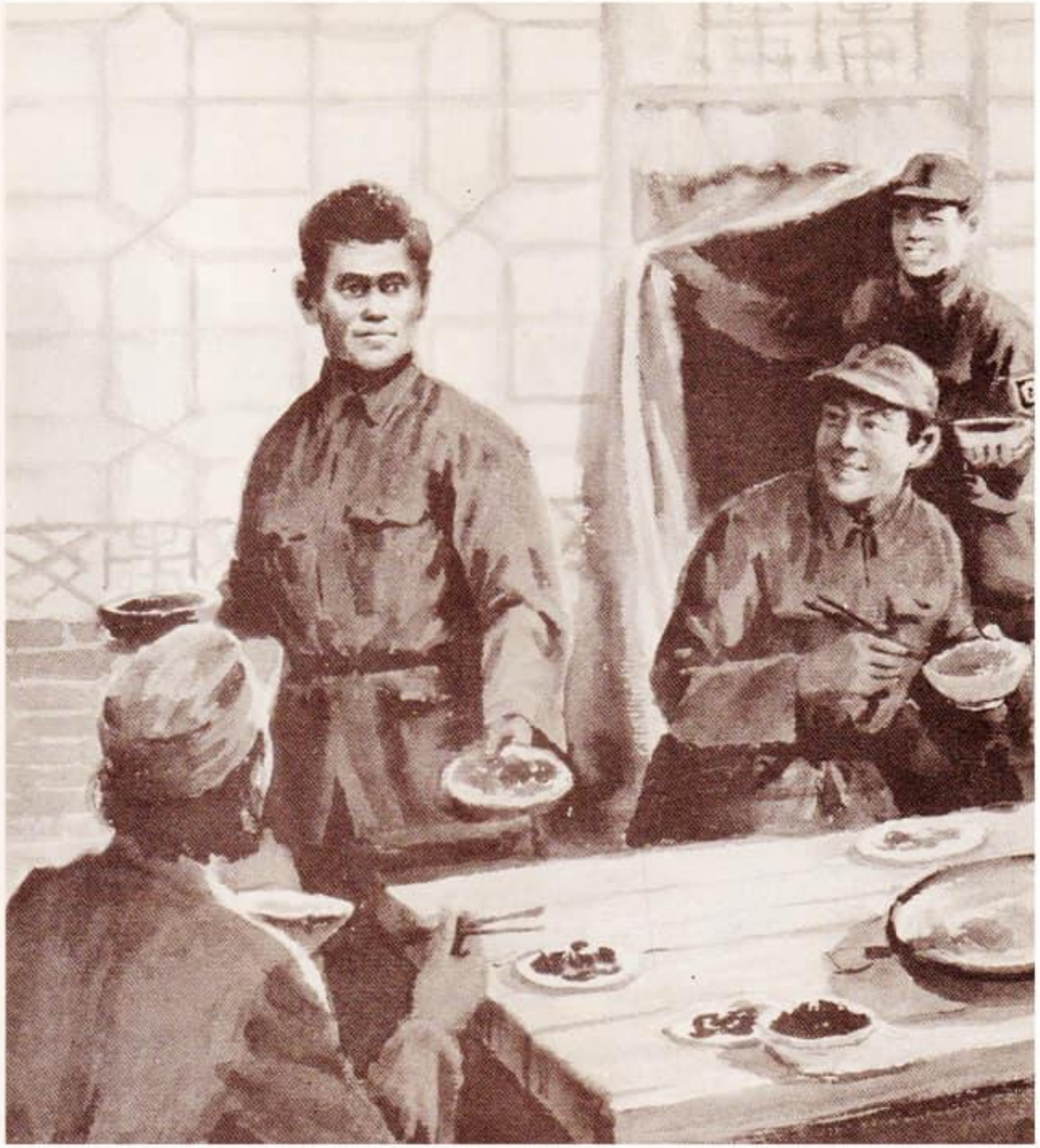
१९४२ हे वर्ष शान्शी-काहार-हेबेई सीमावर्ती भागासाठी विशेषतः कठीण होते. संपूर्ण आशिया जिंकण्याचे आपले स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी जपान्यांनी उत्तर चीनमधील आपले हल्ले तीव्र केले. वारंवार होणाऱ्या लढायांमुळे, आठव्या मार्ग सैन्याकडे अन्नाचा इतका तुटवडा निर्माण झाला की त्यांना झाडांची साल आणि पाने खाऊन आपली भूक भागवावी लागली.

कोटणीस त्यांच्या चिनी सोबत्यांप्रमाणेच बाजरी आणि काळे बीन्स खात असत. एके दिवशी, त्यांच्या एका सहकाऱ्याने त्यांच्यासाठी भाताचा डबा आणला; पण एरवी शांत असणारा कोटणीस रागावला. तो म्हणाला: "मला पाहुण्यासारखी वागणूक नको!"

तरीही, परदेशी असल्यामुळे त्याला तांदूळ आणि पिठाचा वाटा दिला जात असे. तो ते अन्न घेत असे, पण ते आपल्या घरमालकाच्या आजारी मुलाला देत असे. तो अनेकदा आपल्या गंभीर जखमी रुग्णांसाठी स्वतःच्या खर्चाने पौष्टिक अन्न विकत घेत असे.

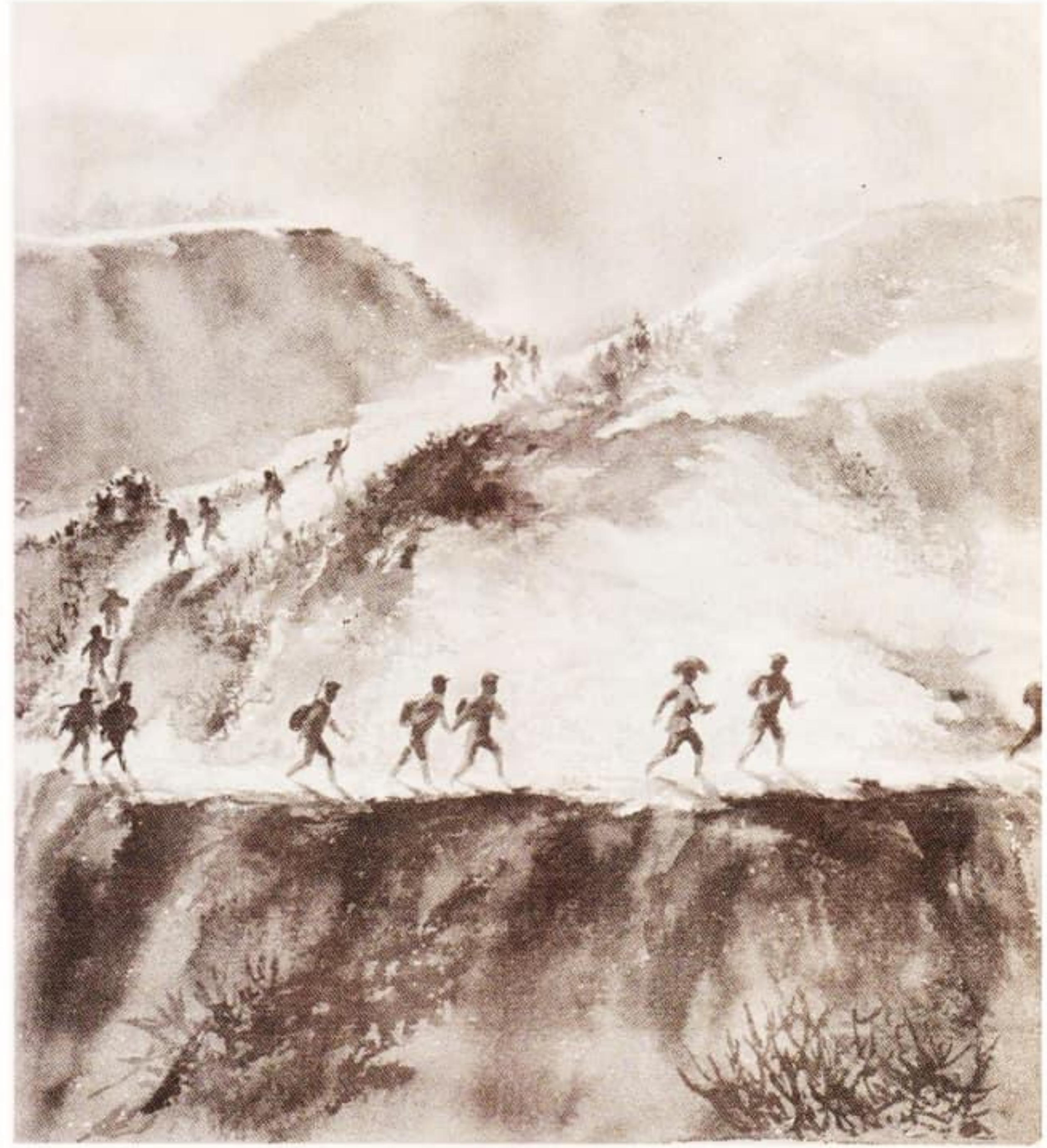
त्या कठीण काळात ते खूप कमी मांस खात असत. एकदा, जेव्हा मांस वाढले गेले, तेव्हा कोटणीसने आपला वाटा मलेरिया झालेल्या काही परिचारिकांना दिला. त्या परिचारिकांना मांस खायचे नव्हते, पण कोटणीसने त्यांना शेवटचा घासही खाण्याचा आग्रह धरला.

नाकेबंदी तोडण्यासाठी, शाळा आणि रुग्णालयांमधील तरुणांना शत्रूच्या ताब्यातील भागातून धान्य वाहून नेण्यासाठी कामाला लावले गेले. कोटणीस त्यांच्यात सामील होणारच होते, तेवढ्यात जियांग यिझेनने त्याला रांगेत पाहिले.

जियांग यिझेनला कोटणीस यांनी त्यांच्यासोबत जावे असे वाटत नव्हते; पण कोटणीस म्हणाला: "मी रुग्णालयाचा संचालक आहे. मी माझ्या सहकाऱ्यांसोबत धोकादायक क्षेत्रात जायला नको का?" शेवटी, जियांग यिझेनला त्यांना जाऊ द्यावे लागले.

रात्रभर चालल्यानंतर ते त्यांच्या गंतव्यस्थानी पोहोचले. परतीच्या प्रवासात ते खूप थकले होते. त्यांचा उत्साह वाढवण्यासाठी, कोटणीसने आपल्या डोक्यावर धान्याचे पोते ठेवले आणि एक भारतीय लोकगीत गायले. थकलेले असूनही, लोकांना हसू आवरता आले नाही.

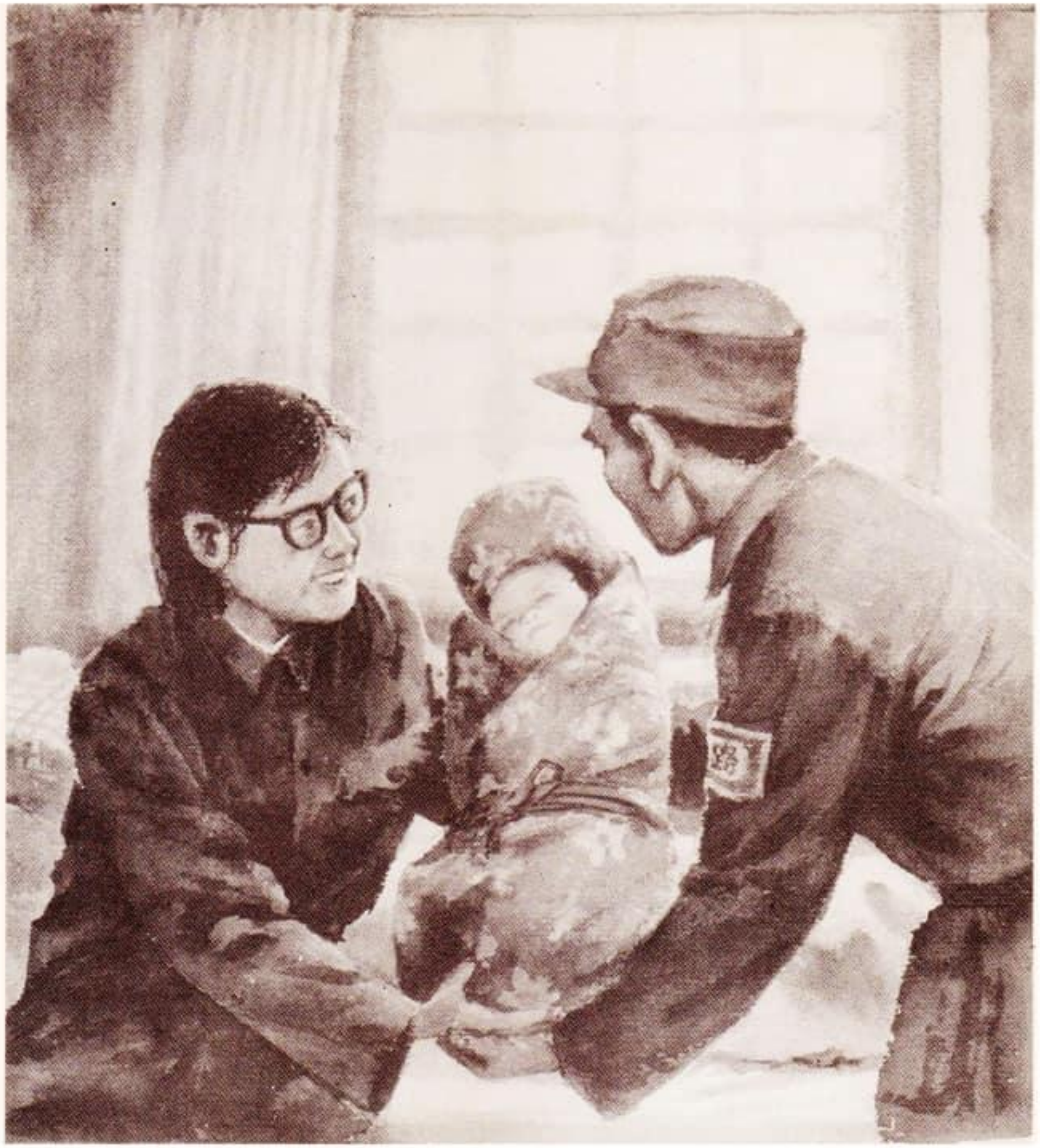
जरी कोटणीस आशावादी होते, तरी त्यांचा आजार वाढत होता. सरसेनापती नी रोंगझेन यांनी त्यांना उपचारासाठी दुसरीकडे जाण्याचा आग्रह केला. कोटणीस यांनी नकार दिला आणि प्रभावीपणे म्हणाले, “जर मी इथे मरण पावलो, तर भारताच्या जनतेला आणि माझ्या नातेवाईकांना माझा अभिमान वाटेल.”

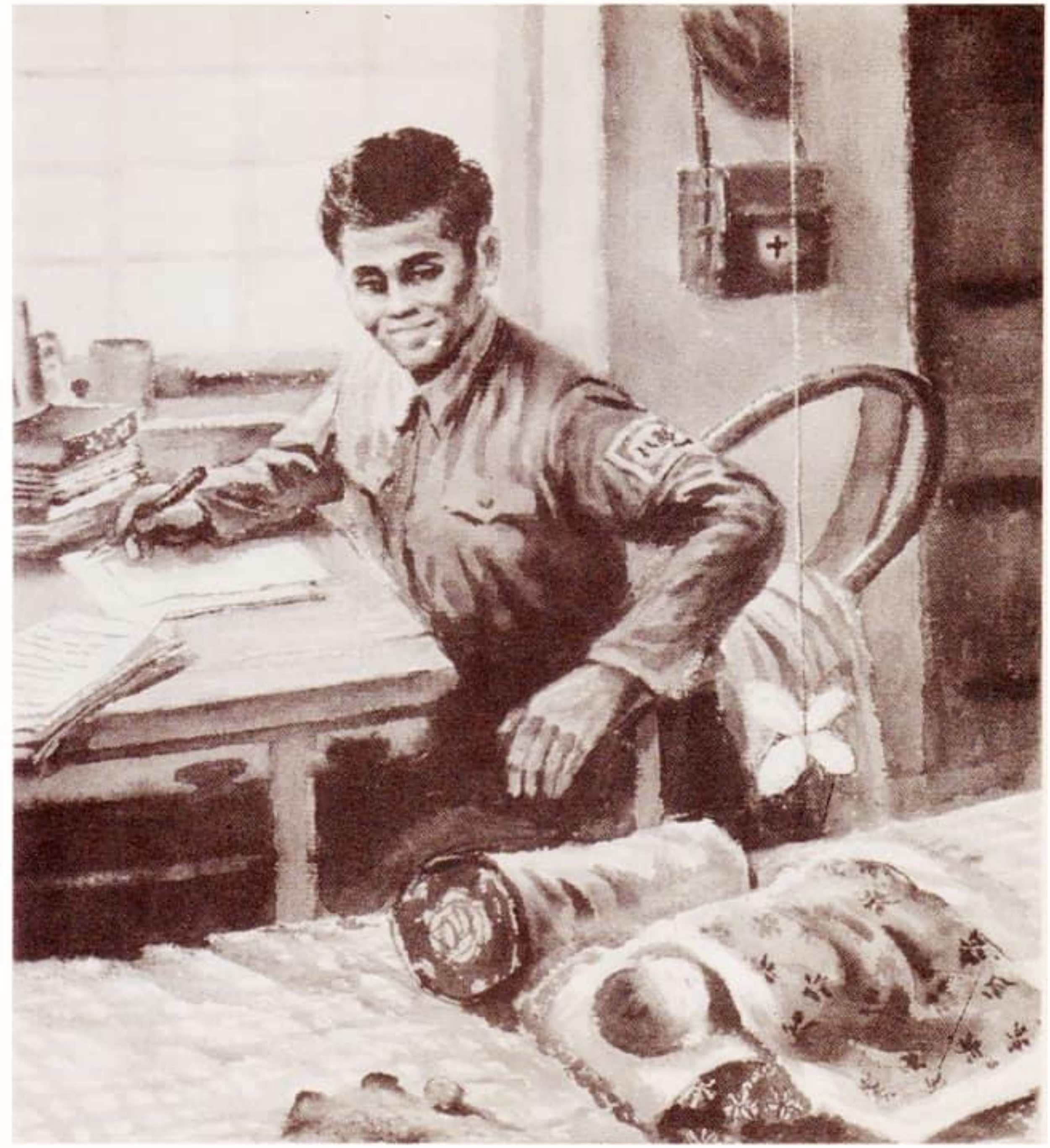

कम्युनिस्ट पक्षात सामील होण्यासाठी अर्ज केल्यानंतर लगेचच त्यांना पक्षाचे सदस्य म्हणून स्वीकारण्यात आले. ज्यांनी त्यांना पक्ष सदस्यत्वासाठी शिफारस केली होती त्या जियांग यिझेन यांचा हात धरून कोटणीस यांनी उत्साहाने घोषित केले, “मी एक समान, स्वतंत्र आणि समृद्ध चीन घडवण्यासाठी चिनी लोकांसोबत लढेन.”

आता कोटणीस आणखी जोमाने कामाला लागले. १९४२ च्या उन्हाळ्यात, त्यांनी 'जनरल इंट्रोडक्शन टू सर्जरी' नावाचे पुस्तक लिहायला सुरुवात केली. हवामान दमट आणि ओलसर होते. डासांना दूर ठेवण्यासाठी, ते आपल्या डोक्यावर जाळीदार बुरखा घालत असत.

ऑगस्ट महिन्यात, गुओ छिंगलानने एका मुलाला जन्म दिला, जो दिसायला अगदी त्याच्या वडिलांसारखा होता, त्याचा चेहरा सावळा आणि डोळे खोल होते. कोटणीस त्यांच्या लहान मुलाला वारंवार सांगायची: "मोठा हो, लवकर मोठा हो, आणि भारतात तुझ्या आजीला भेटायला जा."

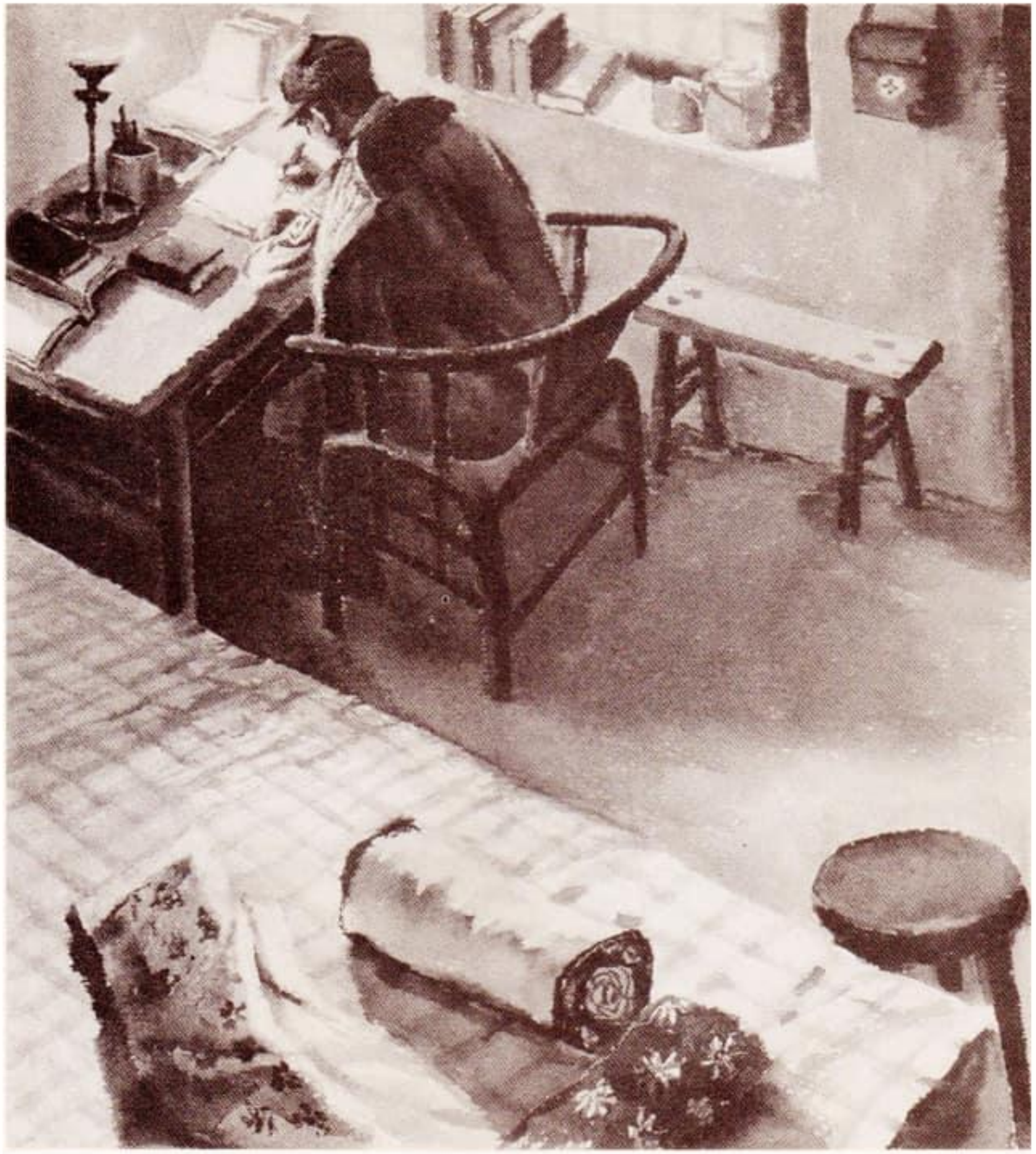
त्याचे पुस्तक शरद ऋतूत प्रकाशित केले. त्याने "शस्त्रक्रियेची सर्वसाधारण ओळख" पूर्ण केली आणि मग "शस्त्रक्रियेचे सविस्तर वर्णन" यावर काम सुरू केले. त्याचे आपल्या लहान मुलावर खूप प्रेम होते. पण आपल्या मुलाच्या कपाळाचे चुंबन घेतल्यानंतर, तो लगेच कामावर परत जात असे. त्याला आपले नवीन पुस्तक प्रकाशित करून आपल्या मुलाचा जन्म साजरा करायचा होता.

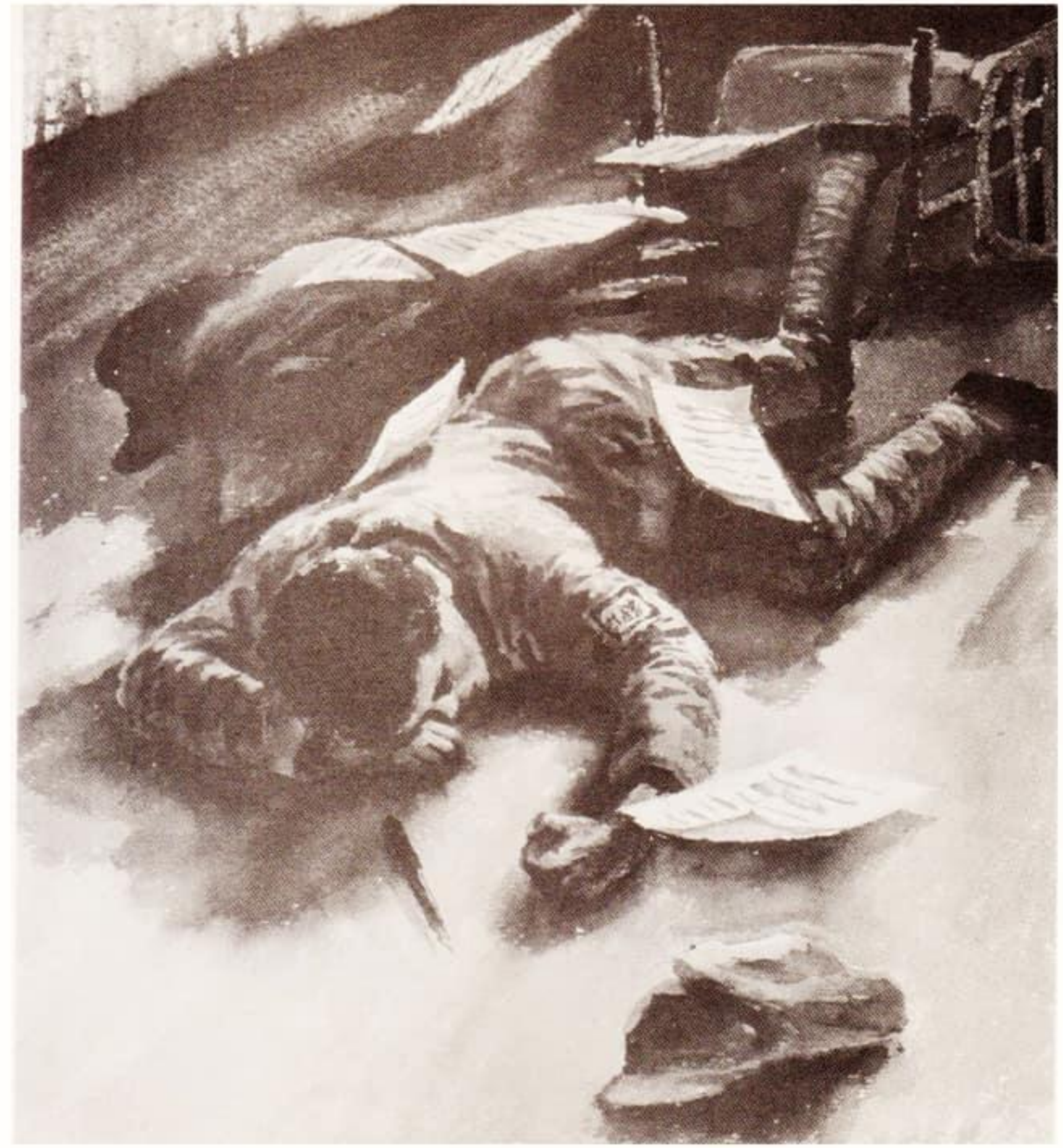
८ डिसेंबर १९४२ रोजी, भीषण हिमवादळात, कोटणीस आपल्या सहाय्यकासह एका गावकऱ्यावर शस्त्रक्रिया करण्यासाठी जवळच्या गावात गेले.

ते सकाळभर तिथेच थांबले आणि दुपारी परत आले. ते विश्रांतीसाठी झोपले असता, इतर रुग्णांना त्यांना शोधायला सांगितले गेले. तो पुन्हा बर्फात बाहेर पडला. तो अजूनही आपल्या कोटाची बटणे लावत होता.

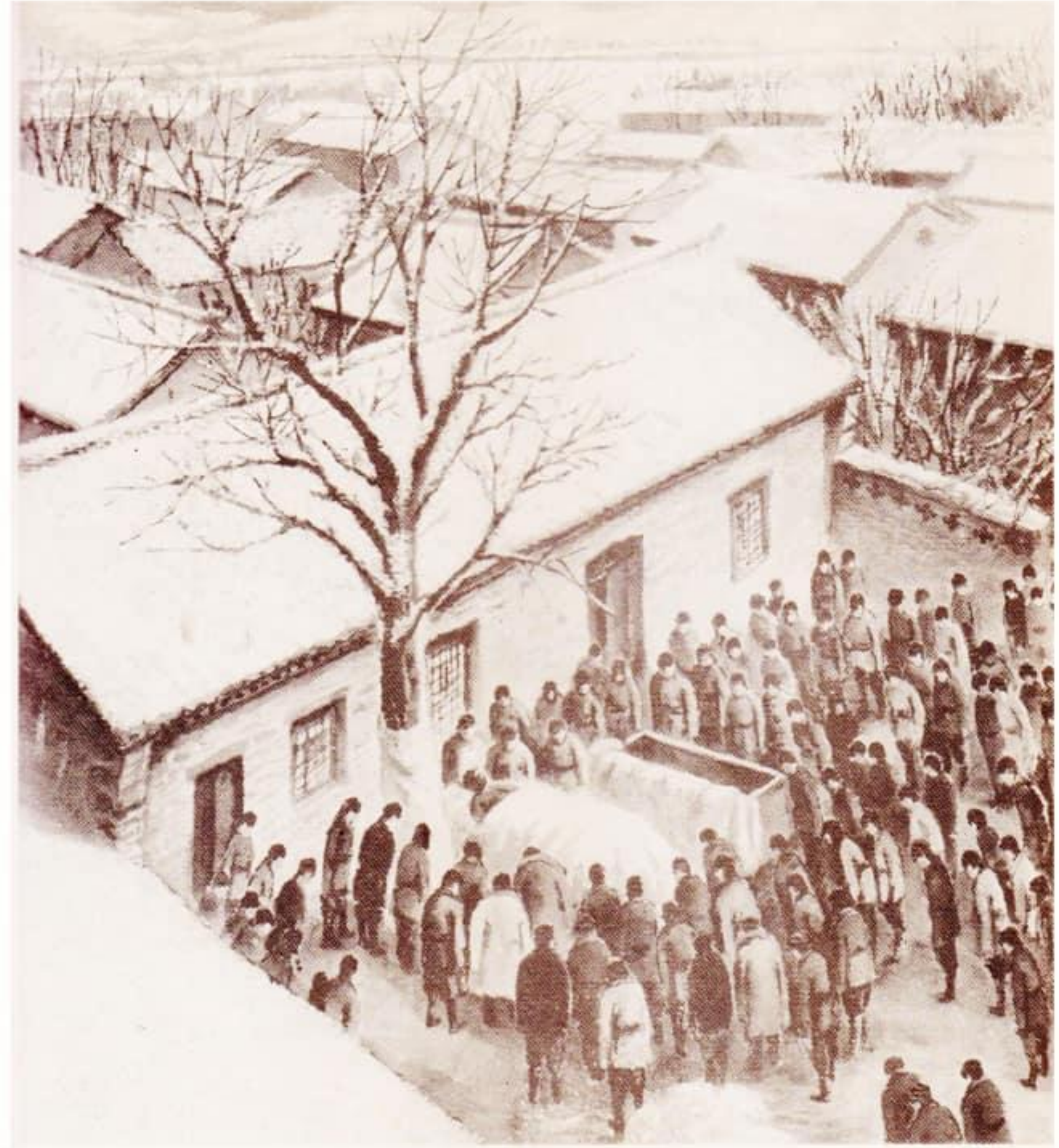

जेवणानंतर, कोटणीस यांनी त्यांच्या एका वरिष्ठाशी त्यांच्या कामाबद्दल चर्चा केली आणि मग ते पुन्हा लिहायला लागले. थंडीमुळे त्यांना वारंवार आपल्या बोटांवर फुंकर मारावी लागत होती.

कोटणीस पानाच्या कोपऱ्यावर १७७ हा आकडा लिहीत असतानाच जमिनीवर कोसळले. त्यांच्या बोटांमधून पेन निसटले आणि सगळी पाने त्यांच्याभोवती विखुरली. त्यांना आलेला तो आतापर्यंतचा सर्वात भयंकर झटका होता.

शुद्ध आली, तेव्हा त्यांना आजूबाजूला अनेक ओळखीचे चेहरे दिसले. त्यांनी उठून बसण्याचा आणि त्यांचे आभार मानण्याचा प्रयत्न केला, पण तो इतका थकला होता की त्याचे डोके सारखे मागे झुकत होते. त्याला बोलायलाही अवघड जात होते : "मला भेटायला आल्याबद्दल धन्यवाद."

बचावाचे सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरले. ९ डिसेंबर १९४२ रोजी सकाळी ६ वाजून १५ मिनिटांनी त्यांच्या अनमोल जीवनाचा अंत झाला. त्यांनी आपल्या मागे त्यांचे सहकारी, पत्नी आणि त्यांचा साडेतीन महिन्यांचा मुलगा यिन हुआ (अर्थ: भारत-चीन) यांना सोडले. मृत्यूच्या वेळी कोटणीस फक्त ३२ वर्षांचे होते.

जपानी बॉम्बहल्ल्यांदरम्यानही यानआनच्या लोकांनी कोटणीस यांच्या सन्मानार्थ चिनी दफनविधी विधी आयोजित केला आणि त्यांचे स्मारक उभारले.

संपूर्ण चीनमध्ये लोकांना तीव्र दुःख झाले. अध्यक्ष माओ झेडोंग यांनी त्यांच्यासाठी एक शोकगीत लिहिले, आणि झू दे यांनी यानआन येथील त्यांच्या अंत्यविधीला उपस्थित राहून एक अविस्मरणीय भाषण दिले. त्यावेळी चोंगकिंगमध्ये असलेल्या झोऊ एनलाय आणि सूंग चिंग-लिंग यांनी कोटनीस यांच्या कुटुंबीयांना आणि भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसला स्वतंत्रपणे सहानुभूतीचे संदेश पाठवले.

१९७६ मध्ये, त्यांच्या पुण्यतिथीच्या ३४ व्या वर्षी, बेथून आंतरराष्ट्रीय शांती रुग्णालयात कोटणीस मेमोरियल हॉलचे उद्घाटन करण्यात आले, ज्याचे ते पहिले संचालक होते. डॉ. द्वारकानाथ शांताराम कोटणीस यांची स्मृती चिनी लोकांच्या हृदयात सदैव राहील.

माकड मालिका

'जर्नी टू द वेस्ट' या जुन्या चिनी काल्पनिक कादंबरीवर आधारित चित्रपुस्तकांची एक मालिका, तांग धर्मगुरू झुआनझांग यांना भारतातील थंडर मठात बौद्ध धर्मग्रंथ नेण्यापासून रोखण्याचा प्रयत्न या कादंबरीचा खरा नायक तो कल्पक, शूर आणि मजेशीर वानर आहे, ज्यावर चिनी वाचकांनी चारशे वर्षांपासून प्रेम केले आहे. या मालिकेतील चौतीस पुस्तके पूर्णपणे रंगीत असतील.

Paperback: ISBN 0-8351-1899-1